

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Metka Pajer

Čigava je Alma Karlin?

Diplomsko delo

Ljubljana, 2015

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Metka Pajer

Mentor: red. prof. dr. Aleš Debeljak

Čigava je Alma Karlin?

Diplomsko delo

Ljubljana, 2015

Toliko zahval bi želela izreči in stisniti toliko rok ...

Mentorju red. prof. dr. Alešu Debeljaku – velik hvala za motivacijski uvod v temo, hitre odzive in usmerjanje pri pisanju.

Hvala staršema, ker sta verjela vame in potrpežljivo čakala.

Hvala starim staršem za stiskanje pesti.

Hvala fantu Primožu za brezpogojne spodbude in razumevanje v dneh, ko mi je vso pozornost ukradel študij.

Hvala prijateljici Nuši, za ni-mi-mar-za-dan-in-uro pristop in vse ure preživete ob pogovorih o ... vsemogočem!

Iskrena hvala vsem, ki ste verjeli.

Čigava je Alma Karlin?

Svetovna popotnica, prevajalka in pisateljica Alma Maximiliana Karlin že dolgo buri duhove v slovenski kulturni sferi. Njen jezik pisanja je bil temeljna ovira za priznanje Alme Karlin v slovensko kulturno dediščino vse do konca 20. stoletja. Po osamosvojitvi Slovenije pa se kulturni prostor obogati z mnogimi prevodi njenih del, razstavami in dokumentarnimi filmi. V razpravi skušam najti odgovor na vprašanje, kaj je razlog za ta preskok. Odgovor iščem v spremembi meril, na podlagi katerih je slovenska dediščina utemeljena. Pri tem glavno vlogo pripišem spremembi vodilnih evropskih družbenih ideologij od 19. stoletja pa vse do danes. Ko namreč nacionalizem v 20. stoletju izpodrine kozmopolitizem, se v ospredje postavi izrecno izrekanje o »našem«, ki temelji predvsem na narodnem jeziku. Po padcu komunizma se z odpiranjem držav proti zahodu v družbeno sfero vrnejo ideje kozmopolitizma, ki se zaveda, da preozko gledanje narodne posebnosti onemogoča ter okrni narodni spomin in dediščino.

Ključne besede: Alma Karlin, kozmopolitizem, nacionalizem, kulturna dediščina.

Whose is Alma Karlin?

Alma Maximiliana Karlin, traveller, translator and writer, has been the subject of debate in the Slovenian cultural sphere for many years. Until the end of 20th century, she was not treated as a part of Slovenian cultural heritage, primarily because of she wrote in German. Since Slovenia declared its independence, the cultural sphere has been enriched with many translations of Alma's works, and exhibitions and documentaries about her life. The goal of this discussion is to explain this drastic change. I believe the answer is to be found in the changes to the classification criteria of Slovenian heritage. In my opinion, the main factor in this change is the shift in the leading social ideologies in Europe from the 19th century onwards. When cosmopolitanism was displaced by nationalism in the 20th century, the main discussion turned to the question of what is "ours" – based on our national language. After the fall of communism, countries looked to the West, which brought back cosmopolitan ideas. These accept that the narrower the perspective on national characteristics is, the more poorer national memory and heritage will be.

Key words: Alma Karlin, cosmopolitanism, nationalism, cultural heritage.

Kazalo

1 UVOD	6
2 NEMIRNI DUH DROBNE ŽENE	9
2.1 »Samo« dekllica je	9
2.2 S potrpljenjem do cilja	9
2.3 London	10
2.4 Osem let zdoma.....	12
2.5 Vrnitev.....	15
2.6 Druga svetovna vojna.....	15
2.7 Zadnja leta	16
3 ROJENA ZA PISANJE	17
3.1 Zakaj nemščina?	17
3.2 Literarna dela.....	18
3.3 Almina prepoznavnost v slovenščini.....	24
4 KOZMOPOLITIZEM, NACIONALIZEM	26
4.1 Kozmopolitizem	26
4.2 Nacionalizem.....	29
5 KULTURNA DEDIŠČINA	34
5.1 Nacionalistični diskurz	34
5.2 »Naša« Alma Karlin.....	36
5.3 Kozmopolitsko razumevanje kulturne dediščine	38
6 ZAKLJUČEK	40
7 LITERATURA	42

1 UVOD

»Alma M. Karlin je v svojem času na domačih tleh veljala za čudaško, nenavadno, samosvojo in nerazumljivo osebnost. Danes pa v njej najpogosteje vidimo izjemno žensko, svetovno pisateljico in popotnico, čeprav še vedno manjka tako znanstvena presoja njenih del kot tudi ustrežna literarnozgodovinska uvrstitev v slovensko in/ali nemško književnost.«

(Jezernik 2009, 15)

Motite se. To ni še en hvalospev Almi Maximiliani Karlin, njenemu svetovljanskemu etosu ter za prvo polovico 20. stoletja neobičajnemu življenjskemu slogu in nazoru – naloga družboslovja je namreč nenehno prevpraševanje in kritično evalviranje tudi tistih področij, ki se zdijo že obelodanjena in v celoti nevprašljiva. Ali pač. Alminega izjemnega življenja in pisateljskega dela vsekakor ne smemo podcenjevati. Opažam namreč, da so privrženci in navdušenci okoli Alme v zadnjih letih spletli mrežo nedotakljivosti, skorajda svetosti, ki nakazuje na težnjo ali pa vsaj srčno željo po tem, da se ime Karlinove z zlatimi črkami vkuje v nebesni svod, kar pa je pretirano in nepotrebno. Dovolj bo, da izkažemo poklon s spominom na njeno potovanje, življenje in pisateljsko delo ter ji (tudi s kritičnimi refleksijami) omogočamo in zagotavljamo mesto med literati minulega stoletja. In ravno slednje je moja iztočnica.

Dokler nisem Alme in njenega položaja v slovenski literarni kulturni dediščini podrobneje spoznala, se nisem vprašala, zakaj je pri urah književnosti nismo postavljali ob bok literatom, pomembnim za slovenstvo. Najbrž se o tem ne bi spraševala niti danes, če me ne bi kar nekaj obrazov ob omembi njenega imena začudeno pogledalo in izpostavilo le troje: njeno potovanje, zatrto spolno življenje in vprašanje, ali je »naša«. *Seveda je naša!* – »Naša« je vse od trenutka, ko je v Celju preživljala otroštvo, »naša« je bila vsa leta, ki jih je preživela v tujini, in vseh osem let, ko je bila na poti. »Naša« je bila v poslednjih letih svojega življenja in pokopana je v »naši« zemlji. A vendar morda ni tako samoumevno, da je ženska, ki je večino množice jezikov, v katerih je bila izučena, govorila bolj tekoče kot slovenščino; popotnica, ki je bila ljudem, živečim na slovenskem ozemlju, skorajda tujka in umetnica, ki je pisala v nemščini, oseba, ki sodi v slovenski kulturni prostor in ga s svojimi deli tako bogati, da bi bil literarni opus prikrajšan in kulturna dediščina osiromašena, če se njenega imena ne bi uvrstilo v polje »našega«. Ker kdo je zares »naš«? Je to nekdo, ki govori slovenski jezik; nekdo, ki je rojen znotraj meja Slovenije in je nikoli ne zapusti; nekdo, ki z nami deli mizo in interese?

Vprašanje, ali je Alma Karlin »naša«, se kar naenkrat ne zdi več tako neumestno in neutemeljeno.

Pojem in koncept »našega« je v zgodovini najmočnejše obvladoval družbo v času nastajanja nacionalnih držav, izumljanja nacionalne identitete in pojava nacionalizma, ko so ljudje, ki so se identificirali kot narod, iskali (in našli!) komponente, na katere so se opirali in njihovo simbolno in dejansko vrednost povečevali do razsežnosti, ki se danes zdijo skoraj absurdne. »Naše« je, kar ni tuje. »Naše« je vse, kar nas loči od bližnjih in daljnih »sosedov« in prav nič nenavadno ni, da so se Slovenci v iskanju tistega *nekaj*, okoli česar bi zgradili svojo identiteto, oprli prav na kulturo oz. natančneje na slovenski jezik. Zelo jasno je, zakaj je prav jezik zavzel pozicijo skupnega temelja slovenske identitete. Teritorialne (kot tudi ideološke) meje niso najbolj stabilne in nespremenljive, kar je v zgodovini več kot očitno; na drugi strani pa je kultura dokaj stalna in se spreminja relativno počasi. Kar se tiče jezika pa: na severu nas omejuje germanska, na zahodu romanska in na severovzhodu madžarska jezikovno-kulturna matrica. Prav zato je jezik postal tista specifika, ki smo se je skozi zgodovino oklepali z »vsemi štirimi«. Pomen uporabe slovenščine je v času močnega poudarka na nacionalni identiteti in oblikovanju nacionalne države (po prvi svetovni vojni) Alma Karlin odrinil na obrobje slovenske kulturne dediščine oz. jo kratkomalo »zainteresirano« spregledal, vendar je težnja po gradnji čim obsežnejše kulturne zgodovine kot temelja, ki opravičuje nacionalno identiteto, sčasoma pripeljala do ugotovitve, da nacionalna identiteta ni enaka jezikovni identiteti, in je torej jezik preozko merilo za presojanje o tem, kaj je »naše«. Rezultat je razširitev pojma kulturne dediščine na vse prakse, oblike in stile živetega izkustva na slovenskem etničnem ozemlju, skozi to okno pa so tudi Almi Karlin pripisali značaj pomembne literarne ustvarjalke in popotnice, ki je s svojim življenjskim stilom, delom in nazori soustvarjala slovensko kulturo.

Ne trdim, da je bila Alma pred pojavom nacionalnih držav in nacionalizma spregledana – dokumentirano je, da je v rodnem Celju prirejala potopisna predavanja in bralne ure, da se je s pisateljvanjem želela uveljaviti tako v tujini kot tudi doma, in da je Slovencem odpirala meje, ko je širila znanja o ljudstvih sveta in prednje polagala svojo literaturo. Izpostavljam pa, da v času kozmopolitizma kot vodilne družbene ideologije, ki osmišlja pripadnost skupnosti, vse do 20. stoletja na družbeno-kulturni sceni ni bilo moč zaslediti močne težnje po izrekanju o »našem«, ki bi Almino delo postavljala pred črno-belo odločitev o tem, komu pripada.

V nalogi bom skušala odnos Slovencev do Almine dediščine utemeljiti preko dveh osrednjih hipotez:

- Kozmopolitizem kot ena »velikih zgodb« za osmišljevanje članstva v skupnosti v imperialnem obdobju se je bil po koncu prve svetovne vojne, razpadu imperijev in vzniku nacionalnih držav prisiljen umakniti nacionalizmu. Posledica tega prevrata je izrecno izrekanje o »našem«.
- Z vidika dediščine kot pojma, širšega od jezikovne identitete, smemo Almo Karlin prištevati v slovensko kulturno dediščino, in sicer zaradi pripoznave jezika kot preozkega in edinega kriterija za določanje slovenske dediščine, tj. vseh praks, oblik in stilov živeteža izkustva na slovenskem etničnem ozemlju.

Cilj naloge je preko analize razumevanja življenja in dela Alme Karlin skozi kozmopolitizem in nacionalizem razbrati spremembe v dojetanju naše/tuje ter ugotovljeno aplicirati na vprašanje negotovega umeščanja Alme Karlin v slovensko kulturno dediščino. Seveda pa smiselna in zaokrožena zgodba zahteva tako izhodišča kot končno piko. Za trdno piko na koncu ne bi dala roke v ogenj, začetek pa ...

2 NEMIRNI DUH DROBNE ŽENE

Želela bi si osebno spoznati Almo ... pa ne, da je ne spoznavam preko natančnih popisov njenega življenja in biti ter preko njenih del, ki me tako potegnejo vase, da lahko začutim Almino grozo, navdušenje, bolečino in sem prisotna v tistih (redkih) trenutkih globoke sreče in miru – ne, rada bi ji sedela nasproti in poslušala o tem, kako ni in ne bo izgubila vere v človeštvo in možnost dosege vzajemne dobrote med Homo sapiens sapiens, ki ga na trenutke prezira. Želela bi se navzeti njene trdne volje in vztrajnosti, ki sta pričeli prihajati na plano že v zgodnjih otroških letih ...

2.1 »Samo« deklica je

Alma Maximiliana Vihelmina Karlin se je rodila 12. oktobra 1889 v Celju. Očetu Jakobu Karlinu so jo predstavili kot »samo deklico« in zdi se, da se je Alma vse življenje krčevito upirala tej oznaki. Obema deloma te oznake. Alma je bila vedno več kot »samo« deklica, čeprav je v mladosti svojo nemirno, vedoželjno naravo in močno težnjo po moralnem in etičnem, stiskala v sebi in tako pisateljvanje kot željo po potovanju držala na vajetih. Alme ni nikoli motilo dejstvo, da je deklica, ni pa želela ustreči pričakovanjem, ki so se na to vlogo vezala. Njena mati Vilibalda Karlin (rojena Miheljak), ki je bila ugledna in priljubljena učiteljica nemške šole, je Almi želela privzgojiti spoštovanje do meščanskih norm, ki so se odražale v ljubkih oblekicah, vljudnostnih poljubih rok damam, ustrežljivostjo in drugih pravilih meščanskega bontona, vendar je Alma do vseh neiskrenih in po njenem mnenju omejujočih pravil »visoke družbe« čutila globok odpor. Prav zato je morda z očetom začutila večjo povezanost, saj ji major avstro-ogrske vojske nikdar ni očital pomanjkanja bontona – nasprotno, telesno in duševno jo je želel okrepiti, Alma pa se je trudila izpolniti njegova pričakovanja. Očetova vzgoja je na njej pustila svoj pečat – najraje je delala samostojno, izogibala se je ljudi, bila je molčeča in vase zaprta, a nikoli boječa. Občutek nesprejetosti pri sorodnikih je še spodbujal njeno samoto, ki se je še poglobila ob smrti očeta, ko ji je bilo osem let (Jezernik 2009, 7–11 in Karlin 2010, 12). Po tem je Alma vse do leta 1907, ko je odpotovala v London, trudoma gradila razmerje z mamo.

2.2 S potrpljenjem do cilja

Alma se je rodila lažje pohabljen po levi strani telesa, zaznamovala jo je tudi rahlo povešena leva veča, kar je bil večji šok za njeno mater Vilibaldo kot za Almo samo. Vztrajno si je prizadevala, da bi Almine lepote pomanjkljivosti minimizirala in čim bolj popravila. V ta

namen je Almo vodila k različnim specialistom in jo silila nositi razne pripomočke, ki bi Almina štrleča ušesa stisnili k lobanji in pomagali pri povešenih vekah, prav tako je Alma po več ur dnevno vadila lepo držo in pri hoji noge obračala navzven, med branjem korakala po sobi in na deski za likanje izvajala raztezalne vaje. Vilibalda se je Almi skušala odkupiti s poučevanjem – brala ji je basni in pesmi, jo učila o botaniki in zgodovini, vendar njun odnos nikoli ni bil ljubeč. Alma je čutila naklonjenost le do svojega očeta in varuške Mimi (Jezernik 2009, 9–16).

A obstajala je ena stvar, ki sta jo oboževali tako Alma kot njena mati – potovanja. Na potovanje sta prvič odšli l. 1898, da bi lažje preboleli izgubo moža in očeta. Obiskali sta Dalmacijo in Opatijo. »Na poti si je Alma lahko ogledovala muzeje in galerije ter napisala prve pesmi« (Šlibar v Počivavšek 2009, 134). Potovanje je pomenilo veliko prelomnico v Alminem življenju, za katero sama pravi: »Smrt (očeta, op. a.) in potovanje po Dalmaciji sta me zresnila. Otroške lahkomišelnosti ni bilo več. Življenje se je spremenilo« (Karlin 2010, 36). Po vrnitvi v Celje se je zadrževala v svoji sobi in se – na materino veliko zadovoljstvo – držala meščanskih pravil lepega vedenja: nosila je rokavice, hodila spodobno, delala poklone in se družila predvsem s starejšimi ljudmi. Naučila se je samostojnega razmišljanja in kritičnega presojanja. Začela je pesniti. Materina pričakovanja in ukaze, ki so ji pogosto povzročali bolečino (telovadba), je izpolnjevala z mislijo na obljubo, da ji ubogljivost omogoča učenje tujih jezikov¹ in ji bo nekoč omogočila tudi, da odide od doma.

S šestnajstimi leti se je Alma aktivno seznanjala z nemško in francosko literaturo, jezikom in zgodovino ter obiskovala ure angleščine. Po svojem prvem večjem potovanju (skupaj z mamo je prepotovala večino Evrope) je z osemnajstimi leti v Gradcu opravila državne izpite za poučevanje vseh treh jezikov ter končno stopila na pot k svobodi, ki jo je začela s selitvijo v London.

2.3 London

»Šele v Londonu sem postala človek. Nikoli več nisem bila dekletce od prej, bila pa sem človek, kakršen sem od tedaj: nihajoč v lastnem zračnem krogu, osvobojen, naklonjen bolj znanju kot ljudem, bolj delu kot veselju.«

(Karlin 2010, 131)

---

¹ Mati ji je ob priložnostih, ko je ubogljivo nosila steznik ter telovadila, namenila nekaj denarja za učne ure jezikov, v zameno za nekajmesečno zdravljenje v ortopedski kliniki pa ji je obljubila, da ji bo dovolila oditi od doma, ko se bo za to odločila (Trnovec 2011, 16–17).

Alma je v London priptovala leta 1907 in se nastanila v podnajemniški sobi. V svojem prvem letu »svobode« je neuspešno iskala delo in se preživljala le z mamino denarno podporo, že v začetku leta 1908 pa se ji je nasmehnila sreča. Zaposlili so jo kot prevajalko v prevajalski pisarni in jezikovni šoli »Miss Ainslie«, kjer je »prevajala sodne spise, dopise za odvetnike, oporoke za notarje, znanstvene razprave za muzeje, umetniške kritike za londonsko Royal Society, poslovna pisma, medicinske knjige in podobno« (Jezernik 2009, 22).

Ves čas bivanja v Londonu se je Alma držala striktno določenega študijskega ritma, ki je določal, da mora študiju posvetiti prav vsako prosto minuto. Njen dan je bil sestavljen iz jutranjega učenja življenjepisov znanih ljudi in pesmi, prevajalskega dela, učenja švedščine med odmorom za malico, večernega jezikovnega izpopolnjevanja in branja del svetovne književnosti ter posebnega pravila, da se mora čez dan naučiti po deset novih besed v vsaj desetih svetovnih jezikih (Jezernik 2009, 22). Dan je zaključila z izpraševanjem vesti in razmišljanjem o etičnem življenju. Vsakodnevne prakse zbranosti so pripomogle h kultivaciji duševnih kvalitiet. Tako je vsakodnevno razvijala tudi vrline in se razvijala v več kot le skromno, obvladano osebo s socialnim čutim.

Izredna disciplina in odrekanje sta svoje rezultate pokazala spomladi leta 1914, ko je z odliko opravila izpite iz osmih tujih jezikov: angleščine, francoščine, italijanščine, španščine, švedščine, danščine, norveščine in ruščine. »Učila se je tudi sanskrta in kitajščine ter preučevala egipčanske hieroglife in hebrejščino« (Colnar 2002, 100). Tega leta se je začela tudi poklicno ukvarjati s pisateljevanjem. »V času pred začetkom prve svetovne vojne se je lotila še sestavljanja lastnega slovarja v desetih jezikih, med katerimi je bila tudi slovenščina« (Jezernik 2009, 22–23).

Alma je v glavnem poučevala prišleke iz Azije ter posebej zanje razvila posebno metodo, ki bi premagala kulturne ovire ter hkrati delovala kot motivator: učenci so pripovedovali o svoji deželi, kulturi, umetnosti in ljudeh. Metoda pa ni delovala le enostransko – pripovedovanja so v Almi vzbujala prevzetost nad kulturo in jeziki Vzhoda.

Z začetkom prve svetovne vojne državljani Avstro-Ogrske v Angliji niso bili več zaželeni, zato se je Alma umaknila na nevtrarno ozemlje – naselila se je v Skandinaviji. Potovala in študirala je na Norveškem in Švedskem, obiskala je Laponce ter se začela navduševati nad kulturo indijanskih plemen in ljudstev daljnih dežel. Ob tem se je poglobljala tudi v spoznavanje religijske dimenzije – preučevala je primerjalno veroslovje ter se včlanila v

Teozofsko društvo. V času bivanja na Norveškem se je Alma poglobljala vase ter spoznala, da je namen življenja uživati notranji mir in veselje, ob tem pa se je v njej zopet prebudila želja po pisateljevanju in odločila se je za poklic pisateljice (Jezernik 2009, 27–29). Nova znanja in notranja odkritja pa so pogojevala odločitvi, da se odpravi na dolgo pot. Da bi se na pot ustrezno pripravila, se je odpravila nazaj v rodno Celje.

2.4 Osem let zdoma

Vendar pa Alme po svetu ni gnala le želja po pustolovščini, odkrivanju mistike daljnih krajev in neznanih ljudstev, temveč iskrena vera v to, da mora opraviti neko delo, poslanstvo, ki vključuje pisateljevanje in željo po tem, da bi svet spoznal, da smo si ljudje enaki v biti in različni v kulturi ter lahko uspešno in zadovoljno sobivamo le takrat, ko se tega zavedamo. V Almi je »zmagala želja, da bi s svojim pisateljevanjem, temelječim na popotnih izkušnjah raznih dežel in spoznavanju prebivalcev zlasti v njihovem duhovno-verskem jedru, prispevala k miru in razumevanju med narodi. Razumeti in doživeti svet(ove) kot umetnica, raziskovalka in ženska, to naj bi bilo njeno pravo poslanstvo« (Jezernik 2009, 34).

Pred odhodom na potovanje svojega življenja je Alma služila denar s poučevanjem jezikov v zasebni šoli, ki jo je odprla v Celju, ob tem pa izpopolnjevala znanje zgodovine, zoologije, zemljepisa, književnosti in botanike, se urila v slikarskih spretnostih in pisala deset-jezični slovar. S privarčevanim denarjem je kupila pisalni stroj »Eriko« in bila s tem pripravljena na potovanje, na katerega je odšla 24. novembra 1919 (Jezernik 2009, 33–35).

Čeprav bi morala biti prva Almina postojanka Japonska, se je po spletu okoliščin odpravila v nasprotno smer – v smer Amerike. Načrt njenega potovanja se je konstantno spreminjal, saj so jo omejevala finančna sredstva in prevoz. Potovala je v nižjih razredih ladijskega podpalubja, z vozovi in peš. Trudila se je, da je v obiskanih krajih videla kar največ in ostala vsaj kakšen mesec, ob tem pa spoznala ljudi, verstva in kulturo. Doživeto je popisovala precej dosledno in prispevke pošiljala novinarskim in časopisnim hišam v Anglijo, Francijo, Nemčijo in tudi v Celje. Ker je bilo njeno potovanje zelo obsežno in nasičeno z doživetji, znanji in kulturnimi specifikami obiskanih ljudstev, je skorajda nemogoče, da njeno pot opišem; podrobneje je predstavljena v knjigi Alma M. Karlin – državljanka sveta (Jezernik 2009).

Navajam le pomembnejše postanke Alme Karlin in dogodke, ki so postojanke zaznamovali (Povzeto po: Jezernik 2009, 37–133 in Trnovec 2011, 30–46):

- *April 1920 – Južna in Srednja Amerika* (Peru, Panama, Kostarika, Nikaragva, El Salvador, Ekvador, Mehika): Alma je močno razočarana nad moško populacijo, ki njene idealizirane podobe o starodavni indijanski kulturi uniči že v Peruju, za katerega Alma pravi, da je v njej uničil vero v dobroto in človeško ljubezen ter jo kot človeka in žensko ponižal, kot umetnici pa ji ni mogel do živega.
- *Avgust 1921 – ZDA in Havaji*: Alma v San Franciscu naveže stik z urednikom avstrijskega časopisa Knittelfelder Zeitung, ki je postal eden glavnih zastopnikov pri prodaji Alminih člankov in knjig za Evropo.
- *Junij 1922 – Japonska*: Delo na nemškem veleposlaništvu ji je omogočilo stik z vplivnimi ljudmi, preko katerih je spoznavala japonsko kulturo in način življenja. Japonska je vsekakor dežela, ki je na Almo zagotovo naredila največji vtis. Budistična filozofija, omika in »čistost« ljudi ter kultura, ki poudarja ritualno natančnost, so Japonsko Almi predstavile kot deželo, popolnoma nasprotno Zahodu – deželo, kjer ljudje znajo in zmorejo užiti trenutke popolnega miru in zadovoljstva.
- *Julij 1923 – Koreja, Kitajska, Tajvan*: Alma se je na Tajvanu zaljubila v skrivnostnega »gospoda I.«, pri katerem je živela, a o naravi njunega razmerja ne vemo veliko. Na Kitajskem je Alma prejela delo tajnice pri znanem dopisniku nemških časopisov ter z njegovo pomočjo podrobno spoznala kitajsko geografijo in kulturo. Na Kitajskem je začela pisanjem svoje prve zbirke novel z naslovom Zmaji in duhovi.
- *Februar 1924 – Avstralija, Nova Zelandija*: Na tem delu potovanja se je Alma največ ukvarjala z botaniko in naravoslovjem, hkrati pa preživljala tudi prvo večjo krizo padca motivacije, k čemur je pripomogel tudi zakon, ki je ščitil domače delavce, s tem pa Almi onemogočil zaposlitev.
- *September 1924 – Fidži*: Navdušila sta jo magija in dejstvo, da so bili Fidžijci še nedolgo nazaj ljudožerci, kar je še vedno močno zaznamovalo njihov način življenja in kulturo. Na otoku Tavewa je stanovala pri edini belopolti družini na otoku in se kljub njihovem neodobravanju družila z domačini.
- *Prva polovica 1925 – Nova Kaledonija, Novi Hebridi*: V tem obdobju potovanja možnosti za zaslužek ni bilo, zato je Alma živela v velikem pomanjkanju. Za malarijo je zbolela kar sedemnajstkrat in tudi mislila na samomor, a svojega raziskovalnega in pisateljskega dela ni zanemarila.
- *Druga polovica 1925 – Salomonovi otoki*: Huda oblika malarije jo skoraj stane življenja, kar jo vodi v zanimanje za obrede pokopavanja.

- *Prva polovica 1926 – Papua-Nova Gvineja:* Največ se posveča »življenju žensk« – obredjem ob prvi menstruaciji, rojevanju ... Tukaj je najbolj odrezana od sveta, saj od uredništev iz Evrope ni niti glasu, kaj šele plačila za prispevke, pisma potujejo in prihajajo s trimesečno zamudo ... Ob napadu domorodcev z otoka Nove Gvineje se reši s stekleničko popra, ki ji jo podari ena izmed sester v misijonu, kjer je bila nastanjena.
- *Druga polovica 1926 – Indonezija, Java:* Druga večja kriza, ki Karlinovo skoraj požene čez rob: bolezen, težko finančno stanje, duševni pritiski zaradi novinarskega in literarnega neuspeha ... Odloči se, da se bo znebila kipca malika, saj je prepričana, da je za njeno nesrečo kriv on.²
- *Marec 1927 – Tajska:* Med potovanjem po Tajskem piše roman Svetlikanje v mraku, o katerem so dolgo krožile govorice, da naj bi tako navdušil Selmo Lagerlöf, da je Almo Karlin predlagala za Nobelovo nagrado za literaturo.³
- *1927 – Indija, Pakistan:* Znova se posveča svetu žensk – njihovem položaju v družbi, vzgoji ... Utrujena od dolge poti, težav z zdravjem, poteklim potnim listom in neodzivnosti se znajde na točki, ko je skorajda ne navduši nič več. Vseeno o Indiji in prebivalcih zbere veliko podatkov. Prejme pismo umirajoče matere, ki želi, da se nemudoma vrne domov.
- *December 1927 – vrnitev v Celje:* Alma čuti močno razočaranje, ko je v Celju nihče ne pričaka. Opiše ga z besedami: »Ali sem bila zato osem let na študijskem potovanju okoli sveta, da sem se zdaj vrnila sem?! Bil je, kot da bi se nekdo odpeljal na Luno in prinesel nazaj kamen, ki ga lahko najde ob vsaki reki« (Karlin v Trnovec 2011, 46). Vendar že leto kasneje v Celjanih vzbudi zanimanje za njeno potovanje in delo časopis Cillier Zeitung, ki od leta 1928 objavlja njene popotniške prispevke. Jeseni tega leta umre tudi njena mati Vilibalda.

---

² Ve se, da je kipec (ki ga je Alma dobila v Peruju, l. 1920) prispel v Celje, vendar je po Almini smrti dolgo veljal za izgubljenega. Thea Gammelin je sicer zatrnila, da naj bi bil kipec izročen Mestnemu muzeju v Celju, vendar v inventarnem seznamu ni naveden (Trnovec 2011, 43). Čeprav po dolgem času, pa se je kipec navsezadnje le našel – nikjer drugje kot v muzeju v Celju. Spravljen in pozabljen je ležal v lesenem zaboju Azijske zbirke (Kuralt 2015).

³ Viri o tem še vedno niso enotni, a Barbara Trnovec v knjigi Kolumbova hči pravi: ».../Verbičeva je namreč pregledala tudi arhiv Nobelove ustanove v Stockholmu in ugotovila, da Alma nikoli ni bila nominirana« (Trnovec 2011, 56).

2.5 Vrnitev

Po vrnitvi domov se je Alma posvetila urejanju svojih potopisov in drugih del ter zbirke s potovanja (predmetov, razglednic, fotografij in risb) in si čas zapolnjevala s potopisnimi predavanji v Celju in drugje po Evropi.

»Pisala je potopisne članke za nemško in angleško govorno področje, za dnevnike in za ženske, zgodovinsko-etnološke in okultne revije ter začela objavljati svoje potopise in romane. Tako je od leta 1921 do 1937 pri različnih založbah v Nemčiji, Angliji, na Finskem in v Švici izdala 22 knjig. Samo na nemškem knjižnem trgu je bilo leta 1934 sedemnajst njenih knjig« (Teozofija v Sloveniji 2011).

Njena slava je vztrajno rasla in ji končno dala vedeti, da njeno delo ni bilo spregledano, čeprav jo je »tuja publika« priznavala neprimerno bolj kot javnost v Jugoslaviji, kjer je večinoma veljala za čudakinjo. »O Alminem navdušujočem gostovanju v Berlinu sta na kratko pisala le Cillier Zeitung in Slovenski narod. Dejstvo, da je pisala v nemščini, ji je pač zaprlo marsikatera vrata v tedanjo jugoslovansko javnost« (Jezernik 2009, 140), vendar o tem več v nadaljevanju.

V začetku 1930-ih se je k Almi v Celje preselila umetnica Thea Schreiber Gamelin, ki jo je Almino delo tako globoko navdušilo, da se je odločila zapustiti Nemčijo in preostanek življenja preživeti v Almini družbi kot njena dobra prijateljica, sostanovalka in ilustratorka njenih del. Čeprav so krožile govorice, da je razmerje med Almo in Theo ljubezenske narave, temu ni bilo tako – njuno razmerje je *bilo* globlje od prijateljstva, a ne v ljubezenskem in erotičnem smislu, Alma in Thea sta bili »sorodni duši« (RTV SLO 2014), ženski istih misli ter svetovnih nazorov.

2.6 Druga svetovna vojna

Vzpon nacizma je Almo postavil v svet, ki je bil v popolnem nasprotju z njenim svetovnim nazorom, ki je zavračal vse režime, ki so omejevali svobodo ljudi, ki je za Almo veljala kot ena najvišjih vrednot. Odkrita nasprotnica vojne, nasilja in političnih spletk je v začetku nacistične prevlade ideologijo spremljala le od daleč, kasneje pa svoje nasprotovanje tudi aktivno udeleževala. »Po svojih močeh je pomagala političnim emigrantom, tudi tako, da jim je nudila zatočišče v svoji hiši na Ljubljanski ulici 6 v Celju. Njeno ravnanje ni bilo dobro sprejeto pri celjskih nacistih, zato so jo že kmalu po nemški okupaciji Jugoslavije (leta 1941, op. a.) aretirali in poslali v zapor« (RTV SLO 2014). S pomočjo vplivnih prijateljev je Thea

kmalu dosegla Almino izpustitev, a dnevi ujetništva so v Almi prebudili strah za nadaljnjo usodo, saj so jo imeli gestapovci pod nenehnim nadzorom.

Ob novici, da je na seznamu deportirancev za koncentracijsko taborišče, je Alma poskušala pobegniti iz Celja. Želela je prebežati v Švico, a se je načrt izjalovil. Le stežka se je odločila za odhod v partizane (leta 1944), čeprav jim je dala vedeti, da tudi komunizmu ni naklonjena. Ker je svoj boj proti nacizmu videla kot boj s peresom in ne z orožjem, jo je vodstvo poslalo na osvobojeno ozemlje v Beli krajini, od koder je, razočarana nad stanjem osvobojenega ozemlja, odšla v Dalmacijo in tam ostala vse do osvoboditve Jugoslavije, leta 1945.

V Celje se je Alma vrnila izmučena – »partizansko leto«, ki so ga zaznamovale »/.../neprestane selitve, zima, mraz, nezadostna in nezdrava hrana ter na sploh obupne bivanjske razmere/.../« (Kregar v Počivavšek 2009, 77) je Almino – že tako načeto – fizično in duševno stanje še poslabšalo.

2.7 Zadnja leta

»Po vojni oblasti niso hotele imeti ničesar s pisateljico, ki je pisala nemško. Almino in Theino privarčevano imetje je bilo v bankah v tujini, kamor nista mogli, tako da sta se preselili v majhno hišo na hrib Pečovnik nad Celjem« (Hostnik v Počivavšek 2009, 150) in povojna leta preživel v hudi revščini.

Čeprav je bila Alma na smrt bolna, je še naprej pisala, čeprav so ji oblasti posredno onemogočile izdajanje knjig (zavrnili so njene prošnje za izdajo potnega lista ter ji s tem onemogočili potovanje po Evropi in osebno urejanje poslov). Tako sta s Theo dni preživljali v samotni in umetniškem duhu.

Alma Karlin je umrla 14. januarja 1950 za rakom in tuberkulozo. Pokopana je na Svetini.

»Njena zapuščina je bila po njeni smrti razdeljena na tri dele. Predmete, razglednice in del fotografij je dobil Pokrajinski muzej Celje, pisni del zapuščine in del fotografij Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, kopije rokopisov pa takratna Študijska knjižnica v Celju« (Šlibar v Počivavšek 2009, 146).

3 ROJENA ZA PISANJE

»Pisala bom v svetlih kakor tudi v temnih dneh, dokler mi Gospod ne vzame peresa iz rok. Saj smo pisatelji vendarle rojeni za pisanje. Bojevati se moramo in stradati, dokler ne dokažemo, da zaseda naša umetnost najvišje mesto v našem srcu. In če moram umreti jutri, bom pisala do jutri.«

(Karlin v RTV SLO 2010)

Pisateljstvo je tisto, ki je Almi predstavljalo sredstvo za spreminjanje sveta, izražanje lastnih misli, usmerjanje na pot k duhovnemu cilju samo-spoznanja in posredovanja znanj. S pisanjem je začela že v otroštvu, njen slog pa se je z leti razvil v pretanjeno prepletenost opisa notranjega in zunanjega sveta, opažanj in vrednostnih oznak, ki besedilo povezujejo v celoto in ustvarijo most med Almo, pripovedjo in bralcem, hkrati pa v ospredje stopa sporočilo, ki skorajda vedno prevlada nad opisnim delom.

Almino življenje je bilo literarno izjemno plodovito in pestro – »/.../napisala [je] 20 romanov, potopisov in zgodb,⁴ v njeni zapuščini pa je še približno 40 neobjavljenih besedil, novel, črtic in poljudnoznanstvenih člankov, 400 pesmi, 98 listov notnih zapisov/.../« (Colnar 2002, 100) ter dramo, skice in ostala dela, s katerimi se je vpisala med pomembnejše ustvarjalke 20. stoletja.

3.1 Zakaj nemščina?

V preteklih letih se je slovenska javnost ob diskusijah o literarni zapuščini Alme Karlin vse prevečkrat obregnila ob dejstvo, da je pisala v nemščini. Vprašanje lastitve njene zapuščine za zdaj pustimo ob strani in se bolj osredotočimo na vprašanje *zakaj* je Alma čutila večjo naklonjenost do nemškega jezika in kakšen je bil njen odnos do slovenščine v poznejših letih življenja in ustvarjanja. Ker je Almina »nemškost« eno poglobitnih vprašanj naloge, se ji bomo podrobno posvetili v nadaljevanju, za začetek pa bo dovolj, da poskušamo ustvariti grob okvir okoliščin, ki so vplivale na Almine jezikovne preference, zgolj na mikro- in mezo-ravni, tj. na področju primarnega družinskega okolja in lokalnih razmerij.

---

⁴ V zadnjih letih prevladuje podatek o 24 objavljenih knjigah (glej: Teozofska knjižnica in bralnica Alme M. Karlin, dostopno na: <http://www.jivatma.si/tk-bak-2/alma-m-karlin/delo/>). Marca letos pa je pri založbi Sanje, v počastitev 125-letnice Alminega rojstva, izšla tudi njena monografija z naslovom *Magične zgodbe starega Egipta*.

Leta 1889, ko se je Alma rodila, je ozemlje današnje Slovenije skoraj v celoti pripadalo nadvladi Avstro-Ogrske. Ozemlje države, ki so jo vodili Habsburžani, je bilo razdeljeno na dežele, kjer je bilo v zadnjih treh desetletjih 19. stoletja zaznati močne težnje po oblikovanju slovenske nacionalne ideologije, ki se je preko konstruiranja slovenske meščanske kulture vzpostavljala kot nasprotje nemški (Zajc, Polajnar 2012). Jasno ločnico med Slovenci, ki so bili bolj naklonjeni okvirju avstrijske nadvlade, in Slovenci, ki so stremeli k politični in kulturni edinosti z Južnimi Slovani, je bilo mogoče opaziti med praktično vsemi mesti – Celje ni bilo izjema.

Izrekanje pripadnosti različnima narodoma je povzročilo razprtije tudi v krogu Alminih sorodnikov. Oče, Jakob Karlin, je bil kot avstrijski oficir na strani trenutne avstrijske nadvlade, čeprav je sam rad poudarjal, da kot oficir, nima narodnosti. Njena mati, Vilibalda, je imela dve sestri: prva, Ida, je bila zagrizena Slovenka, druga, Antonija, pa je bila usmerjena izrazito pronemško. Ker je bila Vilibalda učiteljica v nemški šoli, celjski Nemci pa so takrat zasedali višji sloj družbene hierarhije, je bila Alma vzgajana nemško, a z velikim poudarkom na strpnosti in diplomatskem duhu (Jezernik 2009, 12–13), ki pa v njenih kasnejših delih ni najbolj viden. Opaziti ga je moč pri opisih verovanj, a ko gre za vprašanje rase, je Alma vse prej kot kulturno relativistična. Iz nje veje etnocentričen in hierarhičen pogled na človeštvo.

Sporazumevanje v nemščini v otroštvu in mladostniških letih ji je privzgojilo ljubezen in čut za izražanje v nemškem jeziku, ki ga je Alma tudi vzela za svojega. Izurila se je v spretnosti oblikovanja povedi in izraznih možnostih, ki so v njenih kasnejših delih sprožali odzive občudovanja. A slovenščine vendarle ni popolnoma spregledala. Čeprav je bil to jezik, ki ga ni najbolje obvladala, ga je vključila v svoj deset-jezični slovar in obžalovala pomanjkljivo znanje slovenščine v času med drugo svetovno vojno.

3.2 Literarna dela

Alma je svoja prva dela napisala pri devetih letih – pesmi o varuški Mimi so opisovale skupne dogodivščine, osnovnošolske pesmi o skrivnih ljubeznih pa so polnile njen žepni rokovnik. Ker pa je bila Alma Karlin v prvi vrsti pisateljica, bomo njeno zbirko pesmi, notnih zapisov, botaničnih, zooloških in geografskih opazanj s poti tokrat pustili ob strani. Skušali pa bomo – kratko in nazorno, prikazati razvojno pot Alminega pisateljstva, ob tem pa poudarili dela, ki so v javnosti naletela na največji odziv ali pa so tako ali drugače bolj »vidna«.

Almin talent za pisanje je prvi opazil njen šef, ko je v Londonu prevajala pri »Miss Ainslie«. Ko je odkril, da je Alma najbolj uspešna pri samostojnem pisanju, ji je rad dodelil pisanje

ljubezenskih in sožalnih pisem, za katera so zadovoljne stranke dajale tudi napitnino za »posebne literarne učinke« (Jezernik 2009, 22).

Malomeščani

V času bivanja na Norveškem se je Alma znašla na morebiti največji prelomnici svojega življenja. Po dolgem obdobju obupa in življenja brez jasnih ciljev je v sebi odkrila poslanstvo, ki ji je bilo namenjeno – usojeno je, da postane pisateljica, da svoj talent postavi na tron in ga deli z vsemi.

Svojo pisateljsko pot je začela s pisanjem vojnega dnevnika, ki pa se je na žalost izgubil med njeno selitvijo v Celje. Sledile so pesmi, kratka proza in uvodna poglavja romana *Moj mali Kitajec*. Na seznamu njene bibliografije najdemo tudi *Malomeščane* (Die Kringhäsler) – začetniški poskus ustvarjanja dramskega dela, ki je leta 1918 kot prvo delo Alme M. Karlin izšlo v Leipzigu.

Malomeščani so ob izidu dvignili precej prahu in med Almo in njenimi sorodniki zanetili tiho vojno. V drami se pokaže, da Alma kot začetnica še ni vešča iz okolja vzetih lastnosti, dogodkov in značilnosti prenesti v literarno delo in se od njih čustveno oddaljiti do te mere, da bi fragmente dejanskega okolja in resničnih oseb kombinirala in vnesla v dramske like, ne da bi pri tem ostalo jasno, od kod so bili vzeti. Sorodniki, ki so predstavljali snov, iz katere je Alma zajemala, so se v dramskih likih prepoznali in gojili do Alme veliko zamero – poudarjene so bile namreč slabe lastnosti in individualne značilnosti. Drama v treh dejanjih, ki sicer ni bila uprizorjena, zgolj izdana v knjižni različici, je v Almi v kasnejših letih vzbujala sram in nelagodje.

Moj mali Kitajec

Čeprav se Alma komajda zavestno in brezpogojno odločila, da svoje življenje posveti pisani besedi, je bil leta 1915 že spisan njen prvi roman z naslovom *Moj mali Kitajec*. Romanesko zgodbo lahko razdelimo na dva dela: prva polovica romana vsebuje jasne vzporednice s svetom Alme Karlin, druga polovica romana pa je plod domišljije (Jezernik 2009, 25–27).

Skozi zgodbo spremljamo mlado Katherine Schulze, ki jo raziskovalni in nemirni duh privede v London, kjer je za preživetje primorana delati kot prevajalka, ob delu pa še poučevati tuje jezike. V ospredje sta postavljena dva kitajska študenta, ki pustita na Katherinei svojevrsten pečat in jo pripeljeta do globljega samo-spoznanja. Prvi učenec je Hoang Zo, ki Katherine navduši za Vzhodno filozofijo ter religijske nauke, vendar je, (kot se izkaže med romanom –

domnevno) zaradi prevelike količine študijskih obveznosti, primoran opustiti jezikovni pouk. Njegovo mesto zasede kitajski učenec Ming Tsej, ki pa je popolno nasprotje Hoang Zoja. Materialistično naravnani in za duhovni svet ne meneč se, se Ming Tsej zaljubi v svojo učiteljico in jo zaprosi za roko. Na tej točki se iz prvega dela romana, ki je avtobiografsko zaznamovan, premaknemo v »domišljijjski del«. Katherine privoli v poroko in se z Ming Tsejem preseli v Tiencin. Zakonsko življenje je zaznamovano z Mingovo psihično boleznijo, tragično smrtjo njunega sina in poskusom umora Katherine, ki se nazadnje loči in vrne v Evropo, kjer napiše knjigo o svojem življenju, ki naj bo vsem dekletom v svarilo. Ob tem se Katherine zave, da je prepad med Vzhodom in Zahodom prevelik, da bi omogočal skupno pot.

Moj mali Kitajec je prvi objavljeni roman Alme Karlin. Izšel je leta 1921 pri založbi Deutsche Buchwerkstätten v Dresdnu (Jezernik 2009, 24). Ob izidu je roman požel pozitivne in vzpodbudne kritike, ki so Almo globoko osrečile in motivirale.

Iz doživetij med letoma 1919 in 1927

Največ snovi za pisanje je Alma pridobila na svojem potovanju okoli sveta. Obiskane in doživete kulture so osnova večine, če ne kar vseh del, ki so bila ustvarjena do 2. sv. vojne, ko je Alma tuje kulture pustila ob strani ter se osredotočala na teme partizanstva, boja, svobode, ideologij ... O Alminem »partizanskem obdobju« bo govora v poglavju, ki bo zajemalo ustvarjanje v letih 1940–1945.

V osmih letih potovanja po svetu je Alma dosledno popisovala svoja doživetja, obiskane kraje, ljudi in kulture ter literarno-novinarske prispevke pošiljala uredništvu Cillier Zeitunga. Časopis jih je objavljala vse od leta 1922 do Almine vrnitve domov. Zbranih 136 prispevkov je izšlo tudi v slovenščini – v zbirki *Popotne skice*, leta 1997.

Na potovanju pa je Alma tudi literarno ustvarjala, a so bila vsa dela objavljena šele po njeni vrnitvi v domovino. Glede na dejstvo, da letnice nastanka za nekatera dela niso znane, bomo sledeči pregled orientirali po letih izida.

Takoj po vrnitvi s potovanja se je Alma lotila urejanja besedil s potovanja in jih kmalu pripravila za izid. Leta 1929 je izšel prvi potopis *Samotno potovanje*, leto za njim drugi, *Urok Južnega morja*, in kmalu za njima (1933) tudi tretji, *Doživeti svet*. Ker imajo potopisi veliko vrednost pri uveljavljanju Alme Karlin kot pisateljice, se jim bomo kasneje nekoliko bolj posvetili.

Leta 1930 je bila v Berlinu izdana zbirka novel *Zmaji in duhovi* (Drachen und Geister), ki je hkrati prva zbirka novel Alme M. Karlin. Pisati jih je začela v Pekingu, leta 1923. Kitajske in Indonezijske novele, zbrane v knjigi, so kratke zgodbe, ki prepletajo eksotiko s teozofsko mislijo, hkrati pa opisujejo kulturo in verovanja. V ospredje postavljeni junaki delijo tragično usodo, ki se kljub mnogim vrlinam, ki jih posamezniki posedujejo, konča s smrtjo ali pogubljenjem drugih (Jezernik 2009, 82).

»Z delom *Mystik der Südsee* oziroma *Mistika Južnega morja*, ki je v dveh zvezkih izšlo leta 1931 v Berlinu, se je Alma najbolj približala etnografskemu pisanju« (Trnovec 2011, 56). Prvi del tega poljudnoznanstvenega dela je Alma namenila Polineziji (veliko je pisala o vraževerju prebivalcev Fidžija), drugi del pa opisuje kulture Mikronezije in Melanezije.

Leto kasneje je izšlo delo, ki je bilo Almi najbolj pri srcu. Ta mistični in pustolovski roman naj bi bil »zrcalo njene duše« (Jezernik 2009, 54). Pisanje *Malika* (Der Götzel) je Alma zaključila na Papui-Novih Gvineji, leta 1926, izdan pa je bil šele leta 1932 – znan je tudi podatek, da je Alma založbi plačala določeno vsoto denarja, da je bil roman izdan predčasno (Jezernik 2009, 54). Roman opisuje vlogo inkovskega kipca azijskega porekla kot povezovalca ljudi skozi različna zgodovinska obdobja, ob tem pa v zgodbe vtke mistično komponento: lastniku kipca le-ta prinaša nesrečo, vse dokler ga ne vrne v prvotno domovino. Čeprav roman v javnosti ni sprožil veliko zanimanja, ga na tem mestu omenjamo tudi zato, ker je glavni akter – kipec Li Tie Guaiu, ki je dolgo veljal za izgubljenega, ravno letos našel svoje mesto v zbirki Alme Karlin v Pokrajinskem muzeju Celje.

V naslednjih letih so izšla tudi dela, med katerimi so najbolj znana: roman *Svetlikanje v mraku*, ki nastane l. 1927 med potovanjem po Tajski. Leta 1933 izide zbirka *Smrtonosni trn in druge nenavadne zgodbe iz Peruja in Paname*, ki je edino delo, kjer Alma nastopa kot literarna junakinja. Leta 1935 izide novela *Mesečeve solze*, naslednjega leta (1936) pa roman *Isholantis*, ki je znan kot delo, v katerem pride Almina teozofska duhovna usmerjenost najbolj do izraza. Leta 1938 izide zbirka zgodb *Pod košatim očesom*, ki je doživela tudi dramsko uprizoritev v letu 1990. V Alminih tipkopisih pa je ohranjeno tudi nekaj del, ki še niso dočakala izida (romana *V hiši ljudi in Vsemogočno Eno*, ki ju hrani NUK, daljša proza *Rjavi vampir*, avtobiografija *Kako sem postala človek ...*).

Almo pa so tja, kjer je želela biti – med znane in cenjene pisatelje, postavili potopisi. Gradivo za trilogijo je zbrala in uredila že v prvem letu po vrnitvi s potovanja. Prvi potopis *Samotno potovanje* (Einsame Weltreise) je tako izšel že leta 1929, zajema pa obdobje od začetka potovanja, vse tja do bivanja na Fidžiju. Že naslednje leto je bil izdan drugi – *Urok Južnega morja* (Im Banne der Südsee). Oba sta v svetu doživela izjemen uspeh. »Knjigi sta izšli vsaka v 10.000 izvodih in sta kmalu pošli, zato je že leta 1932 izšel ponatis prve v nakladi 20.000 izvodov, naslednje leto pa še ponatis druge v enaki nakladi (Trnovec 2011, 54). Založba Wilhelm Köhler se je zaradi neverjetnega povpraševanja odločila za izdajo obeh delov v enotni obliki pod naslovom *Doživeti in pretrpeti svet* (Welterleben und Welterleiden) leta 1933, ko je izšel tudi tretji potopis *Doživeti svet* (Erlebte Welt), ki pa je predstavljal drugi del Uroka Južnega morja, le da je izšel v samostojni obliki. Samotno potovanje je bilo kmalu prevedeno v angleški in finski jezik, kar je Almo nedvomno uvrstilo med avtorice, znane tako v evropskem kot neevropskem svetu. Njena priljubljenost je vztrajno rasla ter ji omogočila predavanja in javna branja po Evropi, o razsežnostih njenega prodora na literarno sceno priča tudi podatek, da naj bi po nemško govorečem območju Evrope nastajali krožki ljubiteljev njenih del.

Če pri ogledu Alminih literarnih del stopimo korak nazaj, poudarimo nekaj značilnosti in vse povežemo v enotno predstavitev, bi lahko rekli, da Almin način pisanja združuje avtobiografsko osnovo, ki jo Alma v potopisnih in poljudnoznanstvenih delih poveže s cinizmom, močnimi metaforami in samorazkrivanjem, ki v nas prebudi občutek, da Alma ničesar ne olepšuje, prikriva ali prepušča interpretaciji bralca. »Alma v svojih potopisih ni zgolj naštevala in opisovala kraje, ki jih je obiskala na svojem potovanju, temveč je v središče dogajanja vedno postavila človeka. V svojih delih je nakazovala, iskala in reševala probleme v posamezni kulturi in zato imajo njena dela tudi etnološki značaj« (Teozofska knjižnica in bralnica Alme M. Karlin). Njena dela so opis sveta skozi oči nepriviligirane ženske, ki je svojim svetovnim nazorom tako zvesta, da se zdi na trenutke prestroga do sveta in (morda celo najbolj) do same sebe. V delih, kjer se avtobiografija umika literarnim prvinam in domišljijiskim vložkom, pa Alma najraje izpostavlja tragične ljubezenske zgodbe, ki se plečejo med pripadniki Vzhoda in Zahoda in so vselej obsojene na propad. Prav zaradi omenjene strogosti in tragike lahko dobi bralec občutek, da se Alma nenehno pritožuje, čemur sama ne bi mogla pritrditi – z bralcem je zgolj zelo odkrita.

Medvojno ustvarjanje

Čas 2. sv. vojne je bil težek čas tudi za Almo Karlin, s to razliko, da je bila večina ljudi v

skrbem za svoja življenja in življenja bližnjih, Almina največja skrb pa je bila njena literatura – še ne objavljena, še ne izdana. Knjige so namreč Almi predstavljale zapuščino, ki bo njeno bit naredila nesmrtno. Njihovo objavo je onemogočila tudi Almina odločitev, da se ne pridruži kulturbundu. Tesnobnim občutkom tega obdobja je vsekakor pripomogla tudi nacistična uvrstitev Alminih del na seznam prepovedanih del, leta 1941, ki Alme ni odvrnila od ostrega obsojanja nacionalističnih idej, je pa v njej še spodbudila negotov občutek pripadnosti in identitete. Alma se je namreč vse svoje življenje gibala na meji med domačim in tujim, nikdar ni zares pripadala – pa naj gre za nacionalno pripadnost, pripadnost kulturnim kriterijem, pripadnost ljudem Zahoda ... Alma je bila vedno človek zase: živel je v svojem svetu, kadar je bila sama, spominjala se je drugih kultur, ko je bila doma in se vselej zavedala svoje »tujosti«, o čemer priča tudi izpoved partizanski novinarki:

»Milena, jaz sem človek brez naroda. V teh mesecih se mi je razodelo, da bom za Slovence vedno tujka in da drugače ne more biti. Moja materinščina je nemščina, trideset let sem bila Avstrijka. Kljub temu niso Avstrijci, ki se danes, kakor praviš, ozirajo proti vzhodu, nič več tisti Avstrijci, ki sem jih nekoč poznala. Med njimi je veliko nacistov, ki so izdali svojo domovino, njihov idejni svet se je spremenil. Tudi mednje ne sodim. Zdaj sem samo še državljanka sveta. Vse moje dejanje in nehanje mora služiti človeštvu« (Karin 2007, 280).

V literarnih delih, ustvarjenih v vojnem in povojnem času, močno izstopa Almina teozofska naravnost, ko v svoja dela vpne »vero v življenju kot nujnem prehodu, v katerem se je treba dokazati, /.../ in ki ima kot cilj pripadnost hierarhično urejeni duhovni skupnosti« (Šlibar v Počivavšek 2009, 51). Almina značilnost gradnje literarnih besedil na avtobiografski podlagi se v delih tega obdobja še posebej povezuje s poudarjanjem lastne izkušnje, ki temelji na življenju v svetu krivic, nasilja in nejasne identitetne pripadnosti. Alma tako opis prostorske in časovne tujosti dojema kot strategijo preživetja, ker ji omogoča osmišljanje absurdne realnosti (Šlibar v Počivavšek 2009, 50).

V času »partizanstva« naj bi Alma napisala prek štirideset pesmi, trideset proznih besedil in avtobiografijo v treh delih: prvi opisuje pripor v letu 1941, drugi beg pred gestapom in tretji življenje pri partizanih. Vse tri zbirke spominov iz časa vojne so v enotni knjižni obliki pod naslovom *Moji zgubljeni topoli – Spomini na drugo svetovno vojno* izšli leta 2007. V knjigi Alma popiše svojo pot iz Celja do Dalmacije, pri tem pa relativno objektivno vpleta pogled na partizanstvo, vojne razmere ... Knjige ne omenjamo zgolj zato, ker dobro poveže Almino

življenje v obdobju vojne, pač pa, ker je to edino delo, kjer se Alma ukvarja predvsem s Slovenci – do te mere, da je v slovenščini tudi govorila in mislila (Kregar v Karlin 2007, 15). Le pisala je v nemščini, ker je bil to njen jezik literature, njen jezik poezije, njen jezik čutenja.

Moji zgubljeni topoli pa ni prva Almina knjiga, ki je izšla v slovenskem jeziku ...

3.3 Almina prepoznavnost v slovenščini

Almino pisanje v nemščini je za Slovence dolgo predstavljalo preveliko oviro, da bi se zdelo vredno njena dela prevajati in jo s tem priznati kot vsestransko literarno ustvarjalko, delujočo na našem ozemlju. V času njenega življenja je bila poznana le redkim Slovencem, medtem ko je pri drugih evropskih narodih uživala veliko spoštovanje. Je že tako, da Slovenci izredno težko priznamo kulturni pomen umetnikom še v času njihovega življenja. Kaj točno je spodbudilo izid prvega slovenskega prevoda Alminega potopisa *Samotno potovanje*, ni znano – njena priljubljenost drugje po Evropi, omenjanje njenega imena v povezavi z NOB ali (zmotno?) poudarjanje Almine nominacije za Nobelovo nagrado ...

Čeprav je bil prvi slovenski prevod *Samotnega potovanja* iz leta 1969 razprodan, pa knjiga v publicistiki ni vzbudila močnega zanimanja. V večini so o njej poročali kot o solidno napisani in zanimivi knjigi, namenjeni predvsem ženskemu občinstvu. Je pa *Samotno potovanje* v slovenski literaturi napovedalo obdobje zavedanja in priznavanja dela Alme M. Karlin. Izid potopisa »pomeni prvo oddolžitev naši, sicer nemško pišoči rojakinji, ki so ji v nemški literarni zgodovini že priznali zasluženno mesto, mi pa je doslej nismo poznali« (Jezernik 2009, 212). V osemdesetih letih zanimanje naraste tudi med publicistiko, ki ji nameni kar nekaj člankov, zares pa pride do vdora Almine literature šele v devetdesetih letih 20. stoletja, ko je o Almi posnet dokumentarni film *Celjanka med ljudožerci*, uprizorjena monodrama Uršule Cetinski *Alma* ter prihaja do prevodov njenih partizanskih del, kar ji počasi odvzema oznako pronemške pisateljice ter ji odpira vrata v slovenski kulturni in literarni prostor.

Do danes je v slovenskih prevodih izšlo sedemnajst Alminih proznih del (za seznam glej: Almakarlin 2015), med katerimi je treba poudariti avtobiografsko delo *Sama: iz otroštva in mladosti*, ki je izšla leta 2010. Za slovenski prostor je pomembna predvsem zato, ker je to delo, ki je najprej izšlo v slovenščini in bilo šele nato prevedeno v tuje jezike. Je tudi med najbolj priljubljenimi deli Alme M. Karlin, saj jo najbolje spoznamo prav preko refleksije njenih otroških in mladostniških let, skozi katera nas popelje z veliko mero odkritosti, skorajda otroškega načina izpovedi, ki dogodke predstavi točno tako, kot so se zapisali v

spomin. Lahko bi celo rekli, da je knjiga *Sama*, obvezno čtivo, če želimo Almina kasnejša dela in dejanja razumeti z Almine perspektive.

Knjiga, katere črke še »dišijo po barvi«, pa nosi naslov *Magične zgodbe starega Egipta*. Monografija združuje tokrat prvič objavljena Almina besedila, ki so bila do zdaj shranjena v NUK-u v Ljubljani in Staatsbibliothek v Berlinu ter ilustracije Thee Gammelina. Afriko je Alma Karlin obiskala v času, ko se je z dolgoletnega potovanja vračala v Celje. V monografiji je zopet vidno vpletanje teozofije ter poskus razumevanja egipčanske miselne in mistične komponente (Beletrina 2015).

Da priljubljenost Alme Karlin v slovenskem prostoru vztrajno narašča, kažejo tako prevodi njenih del kot tudi literarni in kulturni dogodki, ki so posvečeni tej veliki popotnici in pisateljici. Na vprašanje, kaj je vzpodbudilo tok zanimanja, pa še vedno nimamo točnega odgovora. Dr. Neva Šlibar meni, da je odkrivanje Alme Karlin posledica zanimanja za ženske literatke, ki se je začelo v šestdesetih letih prejšnjega stoletja (RTV SLO 2007), pri tem pa spregleda vprašanje Almine nacionalnosti in jezika, ki je po mojem mnenju največji krivec za tako pozno priznavanje Alminega dela v slovenskem literarnem opusu. Res je, da Almina nacionalnost za Slovence v 60-ih letih ni več predstavljala problema (domnevno zaradi odkrivanja Alminega delovanja v NOB), vendar osrednje vprašanje ni, ali to drži ali ne, temveč *zakaj* nacionalnost kar naenkrat izgubi oznako kamna spotike.

4 KOZMOPOLITIZEM, NACIONALIZEM

Upam si trditi, da odgovor na zgornje vprašanje ponuja obrat v osrednjih evropskih družbenih ideoloških konceptih v 20. stoletju, ko kozmopolitizem klone pod pritiski nacionalizma, ki narodno/nacionalno zavest krepi na osnovi razlik, z ustvarjanjem kategorije »našega« in ostrim zavračanjem vsega, kar vanjo ne sodi. Osnovna razlika med kozmopolitizmom in nacionalizmom je prav vrednotenje razlik: slednji zavrača različnost znotraj nekega teritorialnega prostora in intenzivira različnost do prostorov zunaj lastnih meja, medtem ko se kozmopolitizem zaveda notranje heterogenosti, spoštuje zunanje različnosti in se ogiba konstrukciji hierarhij med družbami po načelu več-/manjvrednosti (Pichler 2008, 1110).

4.1 Kozmopolitizem

Kot neučakan otrok sem se namenila zakorakati v zgodovino Evrope, ne da bi se pred tem vprašala, kaj natanko predstavlja kozmopolitizem, ki ga iščem v tej nepregledni množici spopadov, političnih ureditev, religijskih vplivov, umetniških del, načinov vsakdanjega življenja, spremenjenih pogledov na kozmos, vplivnih posameznikov in pestrem idejnem svetu, ki v zapletenih vzorcih pletejo našo preteklost – pa me je pisanje samo pripeljalo do izhodišča: do vprašanja uporabe pridevnika »naš« ...

Oblikovanje kolektivne identitete oz. »mi-skupine«, kot jo tudi imenujemo, »je rezultat interakcije več družbenih procesov, kot so prezentacija podobnosti in razlik med različnimi kategorijami ljudi, mreženje in zarisovanje komunikacijskih meja ter razvoj pripadnosti in solidarnosti« (Iglič 2014, 379). Ko govorimo o kozmopolitizmu, pa je treba bolj kot o identitetah samih govoriti o »koncentričnih krogih identitet« (Debeljak 2004, 100), ki se širijo v smeri od identifikacije lastnega jaza, preko identifikacije z družino, lokalnim okoljem, nacionalnostjo, religijskim prepričanjem ... vse tja do identifikacije s človeštvom kot celoto. Te koncentrične kroge identitet upravlja vsak posameznik sam: sam jim pripisuje trajnost in jih subjektivno razvršča po pomembnosti, pri tem pa zre čez teritorialne in miselne meje. Za kozmopolita je značilna vera v univerzalne pravice in svoboščine človeštva, ki se v pojmovanju njegovih krogov identitet odseva v uporabi pasivnega trošenja identitet. Sluti namreč, »da se drugosti ne kaže bati, temveč je prav to, kar se umika njegovi fiksaciji, v bistvu odrešilno, ker je identiteta prav toliko začasna, kolikor je njegova« (Debeljak 2004, 100). Odsotnost strahu pred razlikami kozmopolitu omogoča spoznavanje drugačnih kultur in večjo sposobnost solidarnosti do »Drugega«. To sposobnost združitve radovednosti in

vživljanja v »drugega« Debeljak imenuje »medkulturna kompetenca« (Debeljak 2004, 102), najbolj pa pride do izraza v umetnosti, kjer je sposobnost vživljanja ne le želen element, temveč obvezna oprema. Čeprav je kozmopolitska naravnost v večini nazor izobražencev in umetnikov (sploh literatov!), pa se je v zgodovini svetovljanstvo vpletalo v politično sfero.

Antična Grčija in Rim

Beseda kozmopolitizem izhaja iz grščine, vendar nazor v antični Grčiji ni obvladoval političnega prostora v svojem sedanjem pomenu, tj. »družbeni naravnosti do kulturne raznolikosti oz. »drugosti«, ki ne temelji na zgolj toleriranju razlik, marveč na spodbujanju vživljanja v drugega« (Pichler 2008, 1110). Posameznik je bil v antiki primarno identificiran kot državljani določene polis ali mesta, s tem pa je prevzel tudi odgovornost za njeno/njegovo varnost, institucijo pravosodja in skrb za splošno dobro (Brown in Kleingeld 2013). Kozmopolitski nazor je deloval le v okviru »mi-skupine«, torej določene polis. Do tujcev oz. ljudi, ki so se identificirali kot državljani druge polis, posameznik ni imel etične odgovornosti, a hkrati ni nastopal proti njim. Specifičen pogled na svetovljanstvo so imeli izobraženci in filozofi (med njimi Sokrat in Diogenez), ki so poudarjali razliko med naravnim redom človeških vezi in konvencionalnimi političnimi normami. Naravni red z udejstvovanjem različnih posameznikov predpostavlja ustvarjanje sveta razlik, katerih promocija je pogoj za nastanek kozmopolitske države in družbe. Družbe torej ne dirigirajo zgolj politični dogovori, marveč medčloveška solidarnost, ki je naravno stanje.

Grški stoiki so v tretjem stoletju verjeli, da se morajo ljudje po svojih najboljših močeh truditi za solidarnost, pri tem pa niso živeli v iluzijah, da je mogoče z vsemi ljudmi živeti v enakem sožitju – politična angažiranost je tista, ki posamezniku omogoča, da za splošno dobro napravi največ. Vodilna ideja kozmopolitizma naj bi se nanašala na solidarnost človeštva nasploh, zato so stoiki spodbujali, naj se kozmopoliti izselijo in delujejo izven domače polis (Brown in Kleingeld 2013). Čeprav so se rimski filozofi z njihovimi idejami v večini strinjali, pa so koncept državljanstva na podlagi racionalnega mišljenja razširili na vse ljudi, hkrati pa postane pripadnost lokalnemu mestu bolj obvezujoča (torej dolžnost do Rima).

Srednji vek

Kozmopolitizem, kot so ga mislili stoiki, se je dolgo obdržal in razvijal, najbolj pa stopi v ospredje v času srednjega veka, ko je politično in zasebno sfero obvladovala krščanska Cerkev. Oblast srednjega veka je združevala oblast vladarja in oblast Cerkve, ta dualizem pa je idejam stoikov dodal religijsko komponento. Če je torej v antiki družbena solidarnost

zajemala vse človeštvo, se je solidarnost, posredovana s strani Cerkve, omejila le na vernike (Debeljak 2004, 100). Osrednje mesto kozmopolitizma – kozmopolis postane t. i. božje kraljestvo, prostor v transcendenci, kjer vsi narodi sveta (seveda s tem mislimo le na tiste, ki sprejemajo krščansko dogmatiko) postanejo so-državljeni. Dualizem država-Cerkve se torej odraža v dveh vzporednih svetovih: minljivem tuzemskem svetu, katerega oblast je le začasna in večni Cerkvi. Okoli razmerja med obema, tj. lokalnim in kozmopolitskim, se je več stoletij pletlo mnogo diskusij, le da so to sčasoma postala vprašanja razmerja med sekularnim in religijskim (Brown in Kleingeld 2013).

Razsvetljenje

V času renesanse in humanizma se je v družbi pojavilo zanimanje za ponovno odkrivanje starih antičnih tekstov, vendar ni vodilo do razvijanja ideje kozmopolitizma. Z njim se je ukvarjalo le malo avtorjev; Erazem Rotterdamski je recimo kozmopolitizem izvedel na ideal svetovnega miru, ki da je naravno dejstvo: ljudje smo namreč po naravi družbena bitja, ki se nadamo živeti v dobrih odnosih z drugimi, delitve ljudi v države in narode nas zgolj odvrta od naravnega stanja harmonije (Brown in Kleingeld 2013). Približa se mu tudi teorija naravnega prava, vendar ideja kozmopolitizma kot »velike zgodbe«, ki osmišlja članstvo v skupnosti, ponovno zaživi šele v razsvetljenski miselnosti. Politične, ekonomske in družbene spremembe, predvsem vzpon kapitalizma in svetovne trgovine, prekomorsko širjenje imperijev, pojav svetovnega popotništva, mnoge odprave antropologov v manj znane dele sveta ter poudarek na racionalno-mislečemu posamezniku so v razsvetljenstvu spodbujale razprave o človekovih pravicah. Intelektualna elita se je intenzivneje identificirala v transnacionalnih združenjih kot pa z mejami lastne države, prav cenzura in stanje politične sfere pa sta jih pripravila do kozmopolitske perspektive gledanja in razmišljanja (Brown in Kleingeld 2013). Uspeli ameriška in francoska revolucija sta dali kozmopolitizmu nov zagon, ko so kozmopolitske ideje o vse-človeški enakopravnosti in svobodi tudi uradno stopile v veljavo s priznanjem Deklaracije o pravicah človek in državljana, ki jo je sprejela Francija leta 1789.

18. stoletje »je tako prvič kozmopolitizem poimenovalo kot stanje odprtega duha posameznika/.../, kozmopolita pa kot tistega, ki ni podrejen določeni verski ali politični avtoriteti in nima nacionalnih oziroma kulturnih predsodkov pred drugimi. Določajo ga urbani življenjski stil, potovanja, vzdrževanje mednarodnih stikov in občutek, da ima dom kjerkoli na svetu« (Oček 2009, 10).

19. in 20. stoletje

Takšno pojmovanje pa v 19. stoletju zasenči ekonomski kapitalizem. Ta je najbolj prežet s kapitalistično teorijo Marxa in Engelsa ter kot tak temelji na svobodni trgovini in enakosti med delavskim razredom, hkrati pa s širitvijo trga povezana globalizacija sega preko političnih (in naravnih) meja, ki pričajo o tem, da sta produkcija in potrošnja prisotni v vseh delih sveta. A kozmopolitizem v 19. stoletju počasi izgublja svoj prvotni sijaj, kar vodi do skorajda popolnega umika iz evropske javnosti in miselnosti v 20. stoletju.

Ko v evropskem prostoru prevladajo nacionalne države, se tenzije sproščajo v obliki treh vojn (I. in II. svetovna ter hladna vojna), kozmopolitizem pa se poskuša prebiti na plan po koncu vsake, z željo po rešitvi konfliktov ter zagotovitvi svetovnega miru. Politični kozmopolitizem se tako vrača h Kantu, razsvetljenem filozofu 18. stoletja, ki je realizacijo kozmopolitske ideje svetovnega miru videl v t. i. »zvezi narodov« (Brown in Kleingeld 2013), miru, ki ga vzpostavljajo med seboj povezane države, ki človekovih pravic ne omejujejo na državljane znotraj svojih političnih meja, temveč jih priznavajo tudi tujcem. V 20. stoletju tako nastajajo različne povezovalne organizacije, ki prispevajo k pomiritvi kriznih žarišč ter poskušajo zagotoviti mir ter enakopravnost (npr. Združeni narodi, Rdeči križ, organizacije za preprečevanje lakote ...), kozmopolitske ideje pa se manifestirajo tudi v gibanjih za pravice in enakopravnost žensk, boja proti suženjstvu in apartheidu ... So pa bili ti vdori kozmopolitskih idej kratkotrajni in ne dovolj močni, da bi z mesta vodilne družbene ideologije 20. stoletja izrinili nacionalizem.

4.2 Nacionalizem

Nacionalizem je kompleksnejši pojav, kot se zdi na prvi pogled. Čeprav najdebelejše korenine nacionalizma črpajo iz vznika narodne zavesti 19. stoletja, pa »nacionalizem ni prebujenje narodov in njihove samozavesti: nacionalizem *izumlja* narode, kjer jih ni« (Gellner v Anderson 2007, 23). Danes o nacionalizmu pišejo mnogi avtorji, literatura je izjemno obsežna, teorije in pristopi različni ... vse to kaže na popularnost in izjemnost tega nazora, katerega prvotni namen je združevanje, ki pa je okoli »mi-skupin« v 20. stoletju postavil tako trdne in globoke meje, da je bila Evropa povezana manj kot kadarkoli prej. Da bi nacionalizem karseda najbolje opredelili in ga ločili od kozmopolitizma, se vrnimo nazaj do koncentričnih krogov identitet. Kozmopolit med posameznimi identitetami svobodno prehaja, ne da bi določena identiteta pri tem močno prevladala nad drugimi. Nasprotno pa je nacionalna identifikacija vodilna identifikacija nacionalista, ki jo pogosto spremlja etnocentrični odnos do drugih narodov in kultur. Nujno se zdi poudariti, da je nacionalizem

primarno pozitiven koncept, saj poudarja narod kot celoto in zagovarja njegove skupne interese; je torej ideja, ki uresničuje in zagovarja suverenost ljudstva, pravico do samoodločbe in vladavine naroda, pri tem pa zahteva podreditev posameznikovih interesov ciljem skupnosti. Negativno konotacijo je nacionalizem pridobil šele v času izrabe nacionalističnih občutenj za doseg totalitaristične oblasti v času nacizma in fašizma.

V grobem lahko nacionalizmu dodamo dva pomena: nacionalizem kot odnos pripadnikov naroda do svoje nacionalne identitete in nacionalizem kot zbir ukrepov, ki jih sprejmejo pripadniki naroda, da bi dosegli/obdržali pravico do samo-odločanja (Miščević 2014). Prav tako se v zgodovini pojavljata dva načina nastanka naroda oz. dve nacionalni ideji: ideja subjektivno politične francoske revolucije in ideja objektivno kulturne nemške romantike, kot ju je poimenoval Hagen Schulze (Schulze 2003, 163). Prva predstavlja nastanek naroda na že sklenjenem državnem ozemlju, ki ga poseljuje ljudstvo, smatrano kot politično dejavno. Na drugi strani pa se narodna zavest oblikuje okoli t. i. občin značilnosti – na kulturni dediščini (jezik, religija ...). Ker moramo razpravo priversti do stanja v slovenskem kulturno-političnem prostoru, da bomo lahko vanj postavili Almo Karlin, bomo prvo idejo pustili ob strani, kajti velja predvsem za države zahodne Evrope, ter se posvetili slednji, ki je narekovala prebujenje nacionalne zavesti na področju osrednje in vzhodne Evrope.

A vse se začne pri ljudeh.

Narod

Narod je družbeni konstrukt, je »zamišljena politična skupnost« (Anderson 2007, 22), je torej miselna predstava ljudi, ki se čutijo povezani v skupnost, čeprav se ti, ki delijo predstavo o isti skupnosti, med seboj ne poznajo. Ta solidarna skupnost temelji na narodni zavesti – veri v skupno zgodovino, skupno slavo in žrtve ter s simboli in normami zagotavlja občutek pripadnosti in varnosti, čeprav je skupna zgodovina praviloma, bolj kot resnična, skonstruirana (Renan v Schulze 2003, 104).

Narod je pojav evropske civilizacije, pojem *natio* pa je tradicionalno označeval rojstvo, kot znamenje razločevanja (Schulze 2003, 105). »Nacionalnost« so vse do 17. stoletja povezovali z rojstnim krajem. Tako je na srednjeveških univerzah nacija predstavljala različno regionalno poreklo študentov, v 17. stoletju pa so pojem pričeli povezovati s kolektivno suverenostjo ljudstva, tj. prebivalstva določene države (Kovačev 1997, 50). Do francoske revolucije je narod označeval (posredno ali neposredno) politično dejavne ljudi (torej pripadnike duhovščine in plemstva), po letu 1789 pa se pojem naroda prenese na neprivilegirano

ljudstvo, saj prevlada ideja o suverenem ljudstvu kot edinemu, ki je sposobno državi in oblasti podeliti legitimnost. Od tega preskoka dalje lahko govorimo o pojmih nacionalnost in nacionalizem, kot ju poznamo danes.

Ne le francoska revolucija, celotno 18. stoletje je s političnimi, kulturnimi in socialnimi spremembami ustvarilo pogoje za vznik narodne zavesti med mnogimi evropskimi ljudstvi. Identifikacijo z religijsko skupnostjo ali dinastičnim kraljestvom je po zatonu religioznega načina mišljenja zamenjalo iskanje nove kontinuitete, ki jo zagotovi ideja naroda. Z upadom moči Cerkve je svojo veljavo izgubila tudi latinščina, ki je do tedaj predstavljala *lingua franca* evropskih izobražencev, glavni razlog pa je tisk. Prav razvoj tiska je od 15. stoletja dalje s pospešenim širjenjem informacij spodbujal razvoj novega načina mišljenja in izčrpal latinski trg. Ko se je tisk preusmeril v domače jezike (vpliv reformacije v 16. stoletju), je latinskemu jeziku počasi odvzema dostopnost in ga oddaljeval od vsakdanje rabe, geografsko neenoten razvoj domačih jezikov pa je prispeval k nastanku nacionalne zavesti. Benedict Anderson je celo mnenja, da so tiskani jeziki tisti, ki so postavili temelje nacionalne zavesti, in sicer na tri načine: unificiran jezik je bralce povezal, da so oblikovali zarodek nacionalne zamišljene skupnosti; tisk je jeziku dodelil trdnost, ki v nacionalni zavesti predstavlja element starodavnosti in oblikoval jezike oblasti (Anderson 2007, 66–68).

Nacionalizem 19. in 20. stoletja

V začetku 19. stoletja je dobršen del Evrope obvladoval Napoleon, ki je bil na osvojenih ozemljih dojet celo kot osvoboditelj, ki prinaša gesla francoske revolucije. In kako so kozmopolitske ideje svobode, enakosti in bratstva rezultirale v nastanku nacionalizma?

Francija po francoski revoluciji uresničitve revolucionarnih idealov ni videla le v lastnem narodu, temveč je ideje želela razširiti prek celotne Evrope. Uporabila je nacionalističen način napada na zunanje monarhije (Žitko 2014, 39), s tem pa sprožila prvi val nacionalizma. Pobuda za prebuditev narodne zavesti je sicer prišla že prej – v letih 1808 in 1809 iz Španije, ko se je Napoleonovi nadoblasti zoperstavila ljudska množica, ki je zagovarjala tradicionalno špansko oblast. Po Napoleonovem neuspehu in izkrivljenem poročanju o bitki se je za svojo suverenost zbal tudi Avstrija, ki je z željo po skupni obrambi domovine, ki naj bi prerasla v enotnost naroda, uvedla vsesplošno oborožitev ljudstva (Schulze 2003, 187). Mobilizacija ljudstva in propaganda, ki je apelirala na narod, je z ustvarjanjem skupnega sovražnika (Francije), leta 1813 v bitki pri Leipzigu vendarle uspela poraziti Napoleona. Ostala pa je pro-narodna propaganda, ki je – kljub sveti aliansi oz. zatiranju narodno revolucionarnih gibanj v

naslednjih letih vodila do množičnega ustanavljanja društev (telovadnih, strelskih, pevskih) in razmaha literarne publicistike. Pripadniki so razvijali gesla, parole, nacionalne ideje in programe, ki jih je družba kasneje nacionalizirala (Schulze 2003, 195).

Med marčno revolucijo so ponovno obujene tradicionalne ideje še živele (spomnimo se, kako je poslanica slovanskega kongresa zahtevala federativno državo in enakopravnost narodov pod habsburško nadoblastjo), a po koncu revolucije nacionalna država nima več alternative (Schulze 2003, 215). Med leti 1830 in 1870 je pri nastanku »velikih narodov« (Velike Britanije, Francije, Nemčije in Italije) načelo nacionalnosti zajemalo zgolj narode velikih ozemelj, saj je veljalo splošno prepričanje, da so le veliki narodi sposobni kulturno in ekonomsko preživeti (Hobsbawm v Žitko 2014, 41). Novonastali nacionalizem velikih držav je bil primoran težiti k notranjemu povezovanju in inkluzivnosti narodov, ki so jih zajemale državne meje. Vendar pa je ohranjanje notranjega miru med številnimi narodi predstavljalo tudi velike izzive. Sploh leta po revoluciji so pomembno vplivala na politično in socialno podobo Evrope.

Ob koncu 19. stoletja je bil fevdalizem že v celoti odpisan, Evropa se je modernizirala, krepila se je kapitalistična proizvodnja, razvoj tiska in šolstva, vladala je pravica do združevanja v društva in stranke, uveljavila se je splošna moška volilna pravica ... a napetosti med narodi, ujetimi v meje velikih držav, niso popuščale. Vzhodno Evropo zajela ekspanzija sklicevanja na etničnost in jezik, ki je s poudarjanjem potencialne narodnosti in pravice do lastne države, vodila do »razcveta etnojezikovnih nacionalizmov v Evropi« (Žitko 2014, 41). Nastanek etnonacionalizmov je pravzaprav logična posledica modernosti, ki je z industrializacijo in trgov zahtevala izobražene posameznike, s tem pa identiteto v prvi vrsti osnovala na kulturi in jeziku.

V 18. in 19. stoletju se je tako izoblikoval narod v ideji, ki ga je proizvedlo predvsem delo številnih izobražencev, literatov, pesnikov in publicistov, v 20. stoletju pa se je realizirala ideja naroda.

Če je nacionalizem 19. stoletja še izhajal iz enakopravnosti ljudstev, pa je nacionalizem 20. stoletja zagovarjal absolutnost naroda (Schulze 2003, 258), ki je prišel do izraza že med I. svetovno vojno, po njenem koncu pa skoraj v celoti zajel evropsko ozemlje. S podpisi mirovnih pogodb je v veljavo prišlo načelo, ki je vsakemu narodu pripisalo pravico do ustanovitve nacionalne države. Češkoslovaški je to uspelo že takoj po koncu prve vojne, »mali narodi«, brez elite in močnega srednjega razreda, pa smo do prave, avtonomne

nacionalne države prišli šele čez nekaj desetletij. Zaostritve na področju nacionalnih meja, boji za ozemlje in sklicevanje na zgodovinsko pripadnost so konec 30-ih let privedle do vzpona nacionalističnih ideologij, ki so Evropo zopet postavile na preizkus. V osvobodilnih bojih se je še posebej izkazala lojalnost narodu in še močnejša stigmatizacija tujca, sovražnika, okupatorja, ki je delovala notranje povezovalno. Prav vojna, ki je zajela tako bojna polja kot zaledje, je torej s sovražno zasedbo v imenu drugega naroda in občutkom kolektivnega ponižanja odigrala vlogo posrednika za nastanek/utrditev narodne identitete (Schulze 2003, 181). Po padcu nacistične Nemčije se je narodna zavest evropskih narodov še tesneje ovila okoli »varnega«, »lastnega«. Osamosvajanje narodov po padcu komunizma v osemdesetih še poveča število nacionalnih držav v Evropi in jo tako praktično spremeni v celino nacionalnih meja. Trdnost nacionalnih meja se je obdržala vse do konca 20. stoletja, ko je s padcem železne zavese in z nastajanjem Evropske unije nacionalistična drža na videz bledela in je v ospredje stopala težnja po oblikovanju nadenacionalnih struktur, ki bi nadomestile prevladujočo nacionalno z nadenacionalno, kozmopolitsko identiteto. Pa ni tako. Zdi se, da se s poskusom brisanja meja in odpiranja narodov, mešanja kultur in jezikov, narodne posebnosti in kultura še bolj poudarjajo.

Osrednji razlog za tako površen prelet skoraj tisočletne zgodovine je omejitev prostora in skrb, da bi nas poglobljeno preučevanje družbenih in političnih razmer oddaljilo od našega prvotnega namena: razumevanja razlike med kozmopolitskim in nacionalističnim pogledom, ki nam bo omogočilo analizo sprva zavračanja, kasneje pa prisvajanja Alme Karlin. A vendar je izpostavljeno dejstvo treh evropskih vojn in krepitve nacionalne identitete dovolj, da nam postane jasno, da distinkcija naše-tuje tekom 20. stoletja močno obvladuje evropski kulturni prostor. »Nacionalizem je organska ideologija, ki ustreza nacionalni instituciji, ta pa temelji na formulaciji pravila izključevanja, vidnih ali nevidnih »mej«, ki pa so vselej materializirane v zakonih in praksah« (Balibar 2007, 34). Ena takšnih praks je udejanjena tudi v sferi kulturne dediščine, kako pa bomo poskušali ugotoviti v naslednjem poglavju.

5 KULTURNA DEDIŠČINA

Ne bomo se sprenevedali – čeprav je imela politika veliko vlogo pri ustvarjanju ideje naroda, narodne identitete in meja, je vendar umetnost tista, ki ji pripisujem odločilnejšo vlogo v zgodovini in sedanjosti. Poglejmo Slovenijo: kot temelj slovenstva smatramo slovenski jezik in še danes ponižno sklanjamo glave pred velikimi literati in pesniki, ki so v zgodovini rušili tradicionalne kulturne in politične meje. Še danes pojemo hvalospeve Trubarju, Linhartu, Prešernu, Kosovelu, Cankarju ..., ker jim je bilo toliko mar za »Slovence«, jezik, kulturo, da so presegali meje znanega in »varnega«, v slovensko kulturno okolje vnašali zunanje, tuje elemente ter poskrbeli za kulturne prelome. Ker jim je bilo mar za vse tiste svobode, enakosti in harmonične različnosti, po katerih so kozmopoliti hrepeneli od vedno, mi pa k njim stremimo danes.

In slovenska kulturna dediščina v veliki meri temelji na umetniških delih. Je pa res, da v zadnjih letih kulturno dediščino vztrajno širimo – čeprav nisem prepričana, ali zaradi nuje po velikem opusu trdnih dokazov in upravičenj za svojo državo in narodno zavest ali zgolj iz čistega zavedanja, da smo nekaterim avtorjem v preteklosti povzročili krivico, ko smo jih kratkomalo spregledali. Med te avtorje sodi tudi Alma Karlin. Kaj je torej krivo za to, da so Almina dela v zadnjih dveh desetletjih prevzela naše bralce, napolnila naše knjižnice in spodbudila mnogo razprav o Almini teži v slovenskem kulturnem opusu? Pojenjujoča moč vztrajanja pri tem, da je »naše« zgolj to, kar poje slavo slovenskemu jeziku, bi bil moj odgovor.

5.1 Nacionalistični diskurz

T. i. majhni narodi, ki se v zgodovini dolgo niso mogli pohvaliti s političnim in kulturnim nadzorom nad lastnim teritorialnim ozemljem, ki mu pravimo država, so v prebujanju narodne zavednosti čutili nujo po zaščiti partikularnega, na katerem je potekal boj razlik naše vs. tuje. To mesto partikularnega je skoraj praviloma zasedal jezik in z njim literatura. Uporaba slovenščine oz. razvijanje tem o narodu, njegovem zatiranju/onemogočanju in narodni zavesti sta za literaturo predstavljali edini filter za prisvajanje/zavračanje avtorjev in del od začetkov narodnega zavedanja pa vse tja do konca 1. sv. vojne. Od prve politične tvorbe naveze jugoslovanskih narodov do 2. sv. vojne se vprašanje jezika še bolj polemizira, v času komunistične oblasti v Jugoslaviji pa kulturno sfero omejujeta cenzura in strog politični nadzor. Vse to je Almini literaturi onemogočalo vstop v slovenski literarni opus.

V času življenja pod avstrijsko nadoblastjo je nemščina privilegirani jezik vse od zatona latinščine, ki nemščino na podlagi večinske uporabe v literarnih in strokovnih besedilih ter opredelitve kot maternega jezika večinskega dela prebivalcev postavi za državni jezik monarhije. Ker je bila slovenščina jezik nižjih slojev, so se z nemščino opredelili tudi nekateri Slovenci – meščanstvo, izobraženstvo in tisti, ki so želeli v družbi zvišati svoj status. Ko se v devetnajstem stoletju naglo povečuje število narodno usmerjenih Slovencev, narašča tudi število izdanih slovenskih knjig in publikacij. Matija Čop, vodilni slovenski jezikoslovec tistega časa, je mnenja, »da je razvita književna kultura najpomembnejše merilo narodne zrelosti, edino pravo poroštvo narodne prirodnosti in eden prvih pogojev za vključitev meščanstva in izobraženstva, ki se je obračalo k nemški in italijanski kulturi, v slovenske narodne vrste« (Čop v Vodopivec 2006, 48). Pred »pomladjo narodov« je slovensko narodno gibanje predvsem jezikovno-kulturne narave in se še ne usmerja k postavljanju in doseganju političnih ciljev, v letu 1848 pa program Zedinjene Slovenije zajame politične zahteve po uvedbi slovenščine v urade in šole ter združenju z jugoslovanskimi narodi v samostojno politično tvorbo znotraj habsburškega cesarstva. Če je bila pred revolucijo nemška periodika še odprta za slovenska stališča, je po zmagi novega absolutizma zatrla narodna gibanja, ukinila svobodo tiska ... Do 20. stoletja so se menjala obdobja, ko so imeli Slovenci odprte roke za narodno delo (čitalnice, revije, narodna društva) in obdobja zatiranja. Čeprav so se odnosi do sosednjih narodov stalno zaostrovali, je večina slovenskega prebivalstva do 1. sv. vojne ob svojem kulturnem krogu živela še v nemškem/italijanskem/madžarskem; izobraženstvo in meščanstvo pa sta pripadala dvojezičnemu okolju (Vodopivec 2006, 137). V nacionalnem pogledu so se pogledi slovenskih in nemških liberalcev razhajali – nemški so bili mnenja, da je nacionalna pripadnost osebna opredelitev posameznika, slovenski pa so vztrajali na nacionalnosti kot jo določata »kri« in »jezik« (Vodopivec 2006, 125).

Po koncu vojne in nenadnem razpadu Avstro-Ogrske so se jugoslovanski narodi združili v samostojno politično enoto. Novonastala država je bila zgolj zastopstvo narodnih večin, ki so v teh izjemno heterogenih državah vladala manjšinam (Schulze 2003, 284), kar je v ospredje zopet postavilo problem jezika in narodnosti. Na Kranjskem je nasilna slovenizacija izselila nemško govoreče prebivalce in se lotila slovenjenja nemških šol, v Mariboru, Celju in na Ptujju, kjer je bilo prebivalstvo do leta 1918 večinoma nemško, pa so se izvajali pritiski nad narodno manjšino. Ukrepi, ki so zadevali nemško manjšino, so se zgledovali po odnosu Avstrije do koroških Slovencev – ko je slovenska manjšina na avstrijskem Koroškem leta 1927 pridobila pravico do delne kulturne avtonomije, so se narodne napetosti malo umirile.

Jezik pa je ostal najpomembnejši izraz narodne posebnosti; okrepila se je želja po odtujitvi od nemško-govorečega sveta in pogledu proti Zahodu. Ko se je Kraljevina SHS preoblikovala v Kraljevino Jugoslavijo, so bile narodne oznake in simboli prepovedani. Javnost je razdeljevala dilema o enotni jugoslovanski kulturi in jeziku. Mnogi so menili, da se morajo posamični narodni interesi pustiti v ozadju, saj bo le tako možno ustvarjati omenjeno enotnost, a narodne ideje, ki so se razvijale toliko časa, niso bile pripravljene kar tako ponikniti – zopet so na plano privrele ideje Zedinjene Slovenije in literatura je zopet igrala vlogo narodnega prebuditelja. Slovensko kulturno in znanstveno življenje se je nadaljevalo tudi med drugo svetovno vojno, odpor do nemško-govorečega sveta pa se je še povečal.

Prav zaradi ostre nacionalistične države, ki je poveljevala slovensko literaturo in se obračala stran od nemške, Alma praktično ni imela realne možnosti, da se njena dela prebijejo med jugoslovanske bralce. Največ imata pri tem opraviti prav Almina nacionalnost in jezik pisanja. Ker se je Alma odkrito opredelila kot Nemka in pisala skoraj izključno v nemščini, se ne zdi sporno, da je nismo uvrstili v slovenski kulturni kanon. A Almina hibridna identiteta sproža nenehne diskusije in dvome. Pridružitve partizanom, medvojno partizansko pisanje o Slovencih in opredelitev za državljanke Jugoslavije Almo premestijo v sivo območje, ki se odpre šele po njeni smrti.

5.2 »Naša« Alma Karlin

Ob koncu vojne pridobi kulturno ustvarjanje na slovenskih tleh popolnoma nov pomen. Kultura končno postane domena širših množic, postane »ljudska lastnina« (Vodopivec 2006, 422). Ker je zvezna ureditev v povojni Jugoslaviji republikam dopuščala na področjih kulture, šolstva in znanosti kar največ pristojnosti, smo se Slovenci upravljanja kulturnega področja lotili izredno zavzeto. Že obstoječim kulturnim ustanovam smo dodali jasno nacionalno oznako, česar si v stari Jugoslaviji nismo smeli privoščiti (Slovenska akademija znanosti in umetnosti, na primer) ter ustanavljali nove institucije (Zavod za spomeniško varstvo, državni arhiv ...). Ministrstvo za znanost in kulturo je skrbelo za financiranje in spodbujanje amaterskih kulturnih dejavnosti. Lahko bi rekli, da je bilo v kulturi dovoljeno vse – vse, kar je sovpadalo s komunističnimi idejami in trenutno oblastjo. In nadzor je bil vse prej kot površen. Stara kulturna periodika je bila ukinjena, založbe in tiskarne so poddržavili, kulturni tok na Zahod je bil prekinjen, kulturna dediščina, ki je pričala o dosežkih pretekle dobe ali bila celo cerkveno zaznamovana je bila nezaželena ali – v najboljšem primeru – spregledana.

Razmere so se začele obračati na boljše šele po sporu Jugoslavije s Sovjetsko zvezo. Odmik od zibelke komunizma ni bil le političen, tudi kulturno ustvarjanje se je začelo otresati socialističnih tem. Četudi se Jugoslavija ni takoj brezpogojno odprla Zahodu, kulturi ne moremo preprečiti prestopa političnih mej. S postopnim vdorom zahodnjaških kulturnih zgledov se je področje kulture odpiralo in se skorajda popolnoma sprostil v začetku 50-ih let z ukinitvijo agitpropa. Ta poteza naj bi pomenila odpoved komunističnega vrha nadzoru nad kulturo, s tem pa bolj sproščeno ozračje, a se je nadzor le bolj naslonil na ideološko delo. Nova ustava, sprejeta leta 1963, je z opredelitvijo za samoupravljanje dala vtis, da utira pot politični demokraciji, kar je v slovenskem kulturnem prostoru spodbudilo dinamično izmenjavo mnenj in težnjo po demokratizaciji ter širjenju kulturnega in političnega prostora. Naklonjenost mladih umetnikov modernizmu je v kulturni sferi povzročila konflikt med mlajšimi in srednjimi/starejšimi generacijami ustvarjalcev. Le-to je zastopal Josip Vidmar, ki je s pomočjo Mateja Bora spisal izjavo *Demokracija da – razkroj ne!*. Nanjo se je odzval Dušan Pirjevec, ki je ugotavljal, da umetnost izgublja nacionalno poslanstvo, saj narod ne predstavlja več totalne skupine, ki v celoti osmišlja človeka (Pirjevec v Vodopivec 2006, 448).

Najopaznejše kulturne spremembe v Jugoslaviji pa je sprožila smrt Tita v prvi polovici 80-ih let. Izhajati so začele knjige, ki jim je bil izid prej onemogočen, Kulturna skupnost Slovenije je postala samostojna oblikovalka nacionalne kulturne politike, ki se je po letu 1981 skrbneje posvetila varstvu kulturne dediščine ... pluralizacija kulturnega življenja in odpiranje meja sta bila tudi glavna cilja demokratizacije po slovenski osamosvojitvi, leta 1991.

Če je bila Alma Karlin slovenskemu bralcu do 60-ih let prejšnjega stoletja še precej neznan, se je to kmalu spremenilo. Na začetku šestdesetih je bila slovenska javnost prvič konkretno soočena z Almino zapuščino: odprtje razstave etnoloških predmetov z Alminega potovanja v Pokrajinskem muzeju Celje je predstavljalo začetek slovenskega spoznavanja Alme Karlin. V naslednjih desetih letih so časopise bogatile razprave in polemike o njeni nacionalnosti, okrepilo se je tudi zanimanje za njeno literaturo. Tako smo leta 1969 v slovenščini prvič brali Almin potopis, ki pa ni dosegel literarnega priznanja, kot ga je bil deležen drugje po Evropi že skoraj štirideset let prej. Odkrivanje Almine dediščine nato nekaj let ni dvigovalo prahu v slovenski javnosti – vse do prelomnih devetdesetih, ko je Alma v slovenski kulturni prostor vkorakala pompozno in zmagoslavno. Vse od takrat je Alma »naša«.

Toda zakaj? Kaj je sprožilo ta preobrat od položaja nič-nimaš-opraviti-z-nami-ti-nemško-pišoča-slovenska-odpadnica do načela vse-kar-je-od-Alme-ostalo-spada-v-našo-kulturno-dediščino? Morda se zdi ta opazka pretirana in prav zato moramo kopati globlje – da poiščemo (in najdemo) razlog in argument, ki opravičuje takšno prisvajanje.

5.3 Kozmopolitsko razumevanje kulturne dediščine

Aleš Debeljak meni, »da je resnična kozmopolitska osebnost tista, ki brez težav sprejema drugačnost, pri tem pa se noče odpovedati eksistencialni refleksiji narodnega okolja« (Debeljak 2004, 103) in racionalno izbira med identitetami. Prav to je počela tudi Alma, ko je tavalala med nemško in jugoslovansko državljansko identiteto, hkrati pa hrepenela po življenju v Angliji ter japonskem načinu mišljenja in čutenja. Vendar njena hibridna identiteta ni popolnoma sovpadala s kozmopolitskim nazorom, saj v njeni literaturi nemalokrat naletimo na nacionalne in rasne stereotipe. Nekaj pa je gotovo: »ustvarjanje A. Karlin na zanimiv način pokaže na arbitrarnost kategorije nacije in potrjuje perspektivnost preučevanja fenomena nacionalnosti kot konstrukta, produkta diskurzivne prakse« (Bodrova v Tivadar 2014, 221).

Od konca 2. sv. vojne se pojem nacionalnih meja in nacionalnega na sploh problematizira. Nacionalne meje ne predstavljajo več trdne ograje, ki bi preprečevala kulturne in ostale menjave med obema stranema, in prepuščanje miselnih tokov v Evropi poznega dvajsetega, sploh pa 21. stoletja, ustvarja sfero nadnacionalnega, kozmopolitskega. Te spremembe, ki »nacionalno« enačijo z arbitrarnim in konstruiranim, pomembno vplivajo tudi na razumevanje narodne kulturne sfere. »Kulturna dediščina je vse snovno in nesnovno, ki tvori zgodovinski dokaz za obstoj neke družbe in kulture. Deluje na osnovi kolektivnega izkustva, kar pomeni, da se oblikuje prek transmisije in komunikacije, v katero so vključeni vsi pripadniki družbe, oziroma v našem primeru države« (Blaznik 2014, 30). V času močnih nacionalističnih mej, ki so primarno služile povezovanju navznoter in je bila to tudi primarna naloga literature in druge umetnosti, je kulturna dediščina zajemala vse, kar je bilo osnovano na podlagi narodnega jezika. Dela, zapisana v slovenskem jeziku na slovenskih tleh ter tista, ki so morda nastala v katerem drugem jeziku, a so se lotevala tem slovenstva in Slovencev so bila tista, ki smo jih uvrstili v slovenski literarni opus in kulturni spomin. Zato sodijo vanj tudi Valvasor in ostali pisci, ki so se pragmatično poslužili tujega jezika, da bi slovensko kulturo približali čim večjemu številu ljudi.

Od 80-ih let naprej, še posebej pa po osamosvojitvi, so se meje naše države odpirale proti severu in zahodu, nacionalnost pa je počasi izgubljala oblast nad miselnostjo ljudi. Ko se v

zadnjem času z vstopom v Evropsko unijo vse bolj odpiramo v svet in v naš kulturni svet vstopajo ideje nekdanjih osovražanih »sosedov« in tujcev, tudi naš prostor prevevajo ideje kozmopolitizma. Obračanje od skupine in večji poudarek na individualnem, posameznem in racionalnem ponuja drugačen pogled na svet in kulturo v njem. Narodne manjšine, ki so včasih predstavljale izziv poskusov asimilacije, danes v kulturi predstavljajo dodano vrednost, ki plemeniti in bogati večinski kulturni prostor. Za nacionalno in kulturno identiteto namreč ostali kulturni vzorci niso nič manj pomembni kot raba maternega jezika. Prav to je sklep, do katerega smo Slovenci morali priti, da smo pojem kulturne dediščine lahko razširili in v njem našli prostor tudi za »našo Almo Karlin«.

»Ob pojmu slovensko mislimo bodisi na kulturo, ki je v poudarjenem pomenu slovenska, ali pa na kulturo, kakršna nastaja znotraj slovenske države. Med obojima je razlika, slovenska kultura je pač kultura slovenskega jezika in naroda, medtem ko je kultura v republiki Sloveniji širši pojem. V njenem središču je seveda slovenska kultura, ki je večinska, poleg nje sestavljajo kulturo znotraj državnega prostora Slovenije še druge kulture, ki so manjšinske, bodisi avtohtonih manjšin ali priseljenjskih skupin. Ne nazadnje je tu še mednarodna kultura, ki v številnih oblikah prihaja v Slovenijo in se tu vključuje v kulturno življenje« (Ministrstvo za kulturo 2013, 4).

Slovenska kulturna dediščina torej zajema celoten slovenski kulturni prostor – tako območje geografske države Slovencev kot tudi kulturo, ki se širi onkraj političnih državnih meja, a v sebi nosi zavest slovenstva. Nacionalne posebnosti, ki nas (tako verjamemo) definirajo kot Slovence, je treba umestiti v širši, nadnacionalni in kozmopolitski kontekst, ki preseže radikalno izoliranost države, da sploh lahko govorimo o pripoznavi te nacionalne specifikke izven lastnih meja, ali kot pravi Vinko Ošlak: radikalne spremembe v času bo preživel tisti, ki se bo lahko opiral na tri oporišča svoje biti: krajevno, ki se izraža v narečji, narodno, ki se izraža v narodnem knjižnem jeziku in kozmopolitsko, ki se izraža v skupnem nevtralnem jeziku človeštva. To je pravi odgovor na vprašanje celovite pripadnosti posameznika in naroda (Ošlak v Pagon in Čepič 2003, 136).

6 ZAKLJUČEK

Almi nacionalnost ni veliko pomenila. Rojena je bila v zapletenih družbenih razmerah in stalnih nacionalnih bojih, ki so zaznamovali njeno otroštvo, in ji v gradnji trdne identitete niso bili ravno v pomoč. Morda je tudi to razlog, da je čutila željo po potovanju. Iskanje svojega mesta v svetu je življenjski projekt. V otroštvu Nemka, v mladosti in srednjih letih svetovljanka, po vojni Jugoslovanka ... zagotovo se je Alma našla le v literaturi. Njeno pisateljsko ustvarjanje in artefakti s potovanja, ki tvorijo njeno dediščino, so bili dolgo ujeti v dvojec slovensko vs. nemško. Trenutno se tehtnica nagiba na slovensko stran, a ni gotovo, da se nekoč ne postavi celo v ravnovesje. Vse je odvisno od družbenih sprememb. Do danes je bitka potekala na polju vodilnih družbenih ideologij in prav to sfero sem se namenila raziskati.

Devetnajsto stoletje je znano tudi kot stoletje prebujanja osrednjih in vzhodnoevropskih narodov. Ideja naroda kot »zamišljene skupnosti« (Anderson) deluje notranje povezovalno med tistimi, ki vanj brezpogojno verjamejo. Nacionalna identiteta ljudem omogoča, da svojo pripadnost širši skupnosti doživljajo kot obvezujočo zaradi skupnega jezika, skupnega življenjskega prostora in skupnih običajev, ki v njih sprožajo čustvene odzive (Debeljak 2004, 135). Hkrati nacionalna identiteta pripadnikom zagotavlja občutek smisla in domačnosti. Poglavitni krivci za ustvarjanje, širjenje in ohranjanje tega novega načina identitetne pripadnosti so bili izobraženci in umetniki (sploh literati). Če so ozemlje Evrope pred tem obvladovale velike politične tvorbe, ki so združevale mnogo narodov, pa se po razmahu tiska, zamrtju religijskega pogleda na kozmos in krhanja kozmopolitske zavesti evropsko ozemlje v 20. stoletju razdeli na mnogo nacionalnih držav. Nacionalistična ideologija je v dvajsetem stoletju pokazala tudi svojo izprijeno stran – druga svetovna vojna je z odkritim napadom na tuje narode nacionalizmu za vselej dodala okus grenkobe. Vseeno pa je v narodih vzbudila še intenzivnejše občutke pripadnosti, ki so v razmerju do tujega kot sovražnega še okrepili zavedanje o lastnem. Ideologije združevanja navznoter in poudarjanja različnosti navzven so v obliki komunističnih tvorb na jugu in vzhodu Evrope ter obnovljenih nacionalnih držav na severu in zahodu tako obstale vse do padca komunizma, ki je v nekdanji komunistični in federativni Jugoslaviji po smrti Josipa Broza – Tita vodil v nestrinjanja in osamosvajanje držav.

Po letu 1991 se začne tudi osamosvojena Slovenija odpirati proti severu in zahodu, ki pa že tvori nadnacionalno Evropsko unijo. S tem se v naš prostor vračajo kozmopolitske ideje, ki

močno vplivajo tudi na dojetje »našega«. Če je v času vladajočega nacionalističnega diskurza kot »naše« veljalo vse, kar je temeljilo na poglavitnem elementu narodnega združevanja – jeziku, se v vedno bolj odprti Evropi pojem lastnega razširi. Kulturna dediščina tako postane polje vseh praks, oblik in stilov živetega izkustva na slovenskem etničnem ozemlju. Pripoznava jezika kot preozkega kriterija za določitev, kaj spada v slovensko dediščino in kaj ne, tako sfero kulturnega obogati tudi za dediščino Alme Karlin. Njenih del ne izločamo več, ker so zapisana v nemščini, ker je Alma živela in umrla na ozemlju naše države, ker je vojno obdobje preživela med Slovenci. Ne le da Alma spada v našo kulturno dediščino, ampak je tudi del živetega izkustva. S tem je moj cilj dosežen. V času nacionalizma kot vodilne družbene ideologije se izrekanje o »našem« vrti okoli narodnega jezika, zaradi česar iz kulturne dediščine izpade tudi Alma Karlin, ko pa se v polje vrnejo kozmopolitske ideje in se pojem »našega« neprimerno bolj razširi, se razširi tudi število opor našemu narodnemu mitu.

Po pregledu Alminega omejujočega otroštva, s strogo disciplino zaznamovane mladosti, raziskovalno usmerjenega potovanja, izjemno plodovitega literarnega ustvarjanja, negotovih vojnih in povojnih dni mi postane jasno, zakaj se diskusije okoli Alme vrtijo še danes. Kljub glasnemu prisvajanju Almine zapuščine pa kar nekaj Alminih del ostaja še neurejenih in neprevedenih, varno shranjenih za vrati NUK-a. Ni dovolj, da imamo njeno zapuščino v lasti, naša naloga je, da jo obujemo, zaščitimo in ponese med bralce. Da jo tako oplemenitimo in ljudem omogočimo, da slovensko kulturno dediščino se bolj spoznajo.

Skoraj čisto pri koncu se ozrem nazaj: je sploh pomembno, ali je Alma Karlin slovenska ali nemška literatka? Morda se zdi pomembno nam, ker smo vajeni predalčkanja, a vse bolj verjamem v to, da je Almi vseeno. Da je umetnosti vseeno. Ker je vendar nad vsemi in sega preko nas, pripada torej človeku kot takem. Nam Almino delo torej pripada? – Ja, mislim, da ja. A ne zato, ker je naključje hotelo, da je rojena v mestu, ki stoji na območju države Slovencev, temveč zaradi posebnega značaja umetnosti. Le-ta od nas zahteva, da prenehamo s trenutnim početjem ter navado prisvajanja, zaradi katere se tolčemo po prsah in ponosno pravimo: »Moj!«. Ko gre za umetnost, raje uporabimo narodno nevtralen »naš!«.

7 LITERATURA

1. Almakarlin. 2015. *Literarna dediščina*. Dostopno prek: <http://www.almakarlin.si/index.php?lang=si&cat=6> (4. julij 2015).
2. Anderson, Benedict. 2007. *Zamišljene skupnosti: o izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis.
3. Balibar, Étienne. 2007. *Mi, državljani Evrope? : meje, država, ljudstvo*. Ljubljana: Sophia.
4. Beletrina 2015. *Alma Karlin: Magične zgodbe starega Egipta*. Dostopno prek: <http://www.airbeletrina.si/clanek/alma-karlin-magicne-zgodne-starega-egipta> (4. julij 2015).
5. Blaznik, Zala. 2014. *Alma Maksimilijana Karlin v slovenskem literarnem kanonu in kulturni dediščini*. Diplomsko delo. Dostopno prek: http://dk.fdv.uni-lj.si/diplomska_dela_1/pdfs/mb11_blaznik-zala.pdf (29. julij 2015).
6. Brown, Eric in Pauline Kleingeld. 2013. Cosmopolitanism. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Dostopno prek: <http://plato.stanford.edu/entries/cosmopolitanism/#1> (17. julij 2015).
7. Colnar, Peter. 2002. *Zato pa še živimo*. Ljubljana: Karantanija.
8. Čepič, Mitja in dr. Neda Pagon, ur. 2003. *Nacionalna identiteta in kultura*. Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo.
9. Debeljak, Aleš. 2004. *Evropa brez Evropejcev*. Ljubljana: Sophia.
10. Iglíč, Hajdeja. 2014. Dejavniki oblikovanja kolektivne identitete: primer evropske identitete. *Teorija in praksa* 51 (2-3): 374–390. Dostopno prek: http://www.fdv.uni-lj.si/docs/default-source/tip/tip_2-3_2014_iglic.pdf?sfvrsn=2 (17. julij 2015).
11. Jezernik, Jerneja. 2009. *Alma M. Karlin, državljanka sveta: življenje in delo Alme Maximiliane Karlin (1889-1950)*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
12. Karlin, Alma M.. 2007. *Moji zgubljeni topoli: spomini na drugo svetovno vojno*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
13. --- 2010. *Sama: iz otroštva in mladosti*. Celje: In lingua.

14. Kovačev, Asja Nina. 1997. Nacionalna identiteta in slovenski avtostereotip. *Psihološka obzorja (Ljubljana)* 6 (4): 49–63. Dostopno prek: <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-9TA88HA6> (20. julij 2015).
15. Kuralt, Špela. 2015. *Znova najdeni hudič Alme Karlin*. Dostopno prek: <http://www.delo.si/nedelo/znova-najdeni-hudic-alme-karlin.html> (2. julij 2015)
16. Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije. 2013. *Nacionalni program za kulturo 2013–2016: osnutek*. Dostopno prek: http://www.mk.gov.si/fileadmin/mizks.gov.si/pageuploads/zakonodaja/predlogi/kultura/NPK2013-2016_03.pdf (29. julij 2015).
17. Miščević, Nenad. 2014. Nationalism. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Dostopno prek: <http://plato.stanford.edu/entries/nationalism/> (20. julij 2015).
18. Oček, Andrej. 2009. *Kozmopolitizem – utopija sedanjosti ali realnost prihodnosti*. Diplomsko delo. Dostopno prek: http://dk.fdv.uni-lj.si/diplomska_dela_1/pdfs/mb11_ocek-andrej.pdf (18. julij 2015).
19. Pichler, Florian. 2008. How Real is Cosmopolitanism in Europe? Dostopno prek: <http://soc.sagepub.com/cgi/content/refs/42/6/1107> (18. julij 2015).
20. Počivavšek, Marija, ur. 2009. *Almine meje in margine: zbornik*. Celje: Muzej novejše zgodovine.
21. RTVSLO. 2007. *Alma Karlin: Samotno potovanje, Doživeti svet, Japonske novele*. Dostopno prek: 4d.rtv slo.si/arhiv/knjiga-mene-briga/2297359 (4. julij 2015).
22. --- 2010. *Alma M. Karlin – Samotno potovanje, dokumentarni film*. Dostopno prek: <http://ava.rtv slo.si/predvajaj/alma-m-karlin-samotno-potovanje-dokumentarni/ava2.86699318/> (29. junij 2015).
23. --- 2014. *Sama okrog sveta – življenjska pot Alma M. Karlin*. Dostopno prek: <http://www.rtv slo.si/prva-svetovna-vojna/sama-okrog-sveta-zivljenjska-pot-alme-m-karlin/347376> (27. junij 2015).
24. Schulze, Hagen. 2003. *Država in nacija v evropski zgodovini*. Ljubljana: *cf.
25. Teozofija v Sloveniji. 2011. *Alma Maximiljana Karlin*. Dostopno prek: http://www.teozofija.info/Biografija_Karlin.htm (29. junij 2015).

26. Teozofska knjižnica in bralnica Alme M. Karlin. *Alma M. Karlin: Delo*. Dostopno prek: <http://www.jivatma.si/tk-bak-2/alma-m-karlin/delo/> (4. julij 2015).
27. Tivadar, Hotimir, ur. 2014. *Prihodnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi: zbornik predavanj; 50. seminar slovenskega jezika, literature in kulture 30. 6.–11. 7. 2014*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
28. Trnovec, Barbara. 2011. *Kolumbova hči: življenje in delo Alme M. Karlin*. Celje: Pokrajinski muzej.
29. Vodopivec, Peter. 2006. *Od Pohlinove slovnice do samostojne države: slovenska zgodovina od konca 18. do konca 20. stoletja*. Ljubljana: Modrijan.
30. Zajc, Marko in Janez Polajnar. 2012. *Naši in vaši: iz zgodovine slovenskega časopisnega diskurza*. Dostopno prek: <http://mediawatch.mirovni-institut.si/edicija/seznam/23/> (29. junij 2015).
31. Žitko, Salvator. 2014. *Nacionalni in politični antagonizmi v Istri v času zasedanja istrskega deželnega zbora v Kopru (1899 –1910)*. Doktorska disertacija. Dostopno prek: <https://share.upr.si/fhs/PUBLIC/doktorske/Zitko-Salvator.pdf> (21. julij 2015).